Поводом 140 година ослобођења Ниша од Турака

Народни музеј Ниш

Ослобођење Ниша 1878. године

Издавач
Народни музеј Ниш

За издавача
Ненад Спасић

Аутори изложбе и каталога
Иван Митић
Бојана Нешић

Рецензент изложбе и каталога
Марина Влаисављевић, музејски саветник

Стручни сарадници
Милица Карапанџић
Мара Макарић
Јован Младеновић

Конзервација предмета
Драгана Ишљамовић
Валентина Миловановић
Александра Цајић
Сузана Живковић
Конзерваторско одељење Народне библиотеке Србије

Лектор
Милена Мишић Филиповић

Фотографија
Жељко Цајић

Графичка припрема и дизајн
Жељко Цајић

Штампа
Свен

Тираж
500

Ослобођење Ниша 1878. године

кат. бр. 24

кат. бр. 23

Због свог војно-стратегијског положаја, Ниш је био од прворазредног значаја за безбедност Османске царевине. Смештен на важној тачки царског друма Цариград-Београд, на месту где су се одвајали путеви Османске царевине према Бугарској, Албанији и Санџаку, Ниш је са тврђавом био главна препрека продирању Срба према крајевима Јужног Поморавља, Косова и Македоније.[1]

Последњих година XVIII и првих година XIX века, у балканским земљама отпочеле су припреме за национално-револуционарну акцију. Те припреме су се изражавале не само кроз пораст и ширење хајдучије и других облика отпора Османској империји, већ и у раду на стварању организације ослободилачког покрета, кроз образовање тајних организација и друштава, система међусобних веза и прикупљање оружја.[2]

Први српски устанак против Османског царства подигнут је 15. фебруара 1804. године у Орашцу, а за вођу устанка изабран је Ђорђе Петровић-Карађорђе. Устанак се брзо раширио по целом Београдском пашалуку и за два и по месеца устаници су борбом ослободили десет од укупно дванаест нахија Београдског пашалука. Велике победе српска устаничка војска извојевала је на Иванковцу (1805. године), Мишару и Делиграду (1806. године), ослобођени су Параћин, Ражањ, Крушевац, а ослобођен је и Београд. Улазак царске Русије у рат са Османским царством додатно је утицао на расположење устаника, а позитивно се одразио и на српске народне прваке.[3] Из тог разлога, Правитељствујушчи совјет је на седници одржаној априла 1809. године у Београду, након великих расправа, усвојио нови ратни план. По овом плану, устаничка војска подељена је на пет одреда и упућена у различитим правцима. У правцу Ниша послата је војска на челу са војводом Милојем Петровићем, састављена од Ресаваца и припадника Ражањске и Алексиначке нахије.[4] Напад на српске устанике почео је у зору, 31. маја 1809. године. Први на удару турских војника био је шанац војводе Стевана Синђелића и његових Ресаваца на Чегру. Суочен са безизлазном ситуацијом, војвода Синђелић се са својим устаницима повлачи у барутану, пуца у барут и, услед велике експлозије, сви гину. Од јачине експлозије

1 В. Стојанчевић, „Народноослободилачки покрет у нишком крају 1833. и 1834/35. године“, *Историјски часопис*, број V, Београд, 1955, 427.
2 Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804–1918*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, 43-45.
3 М. Влаисављевић, *Ћеле Кула*, Народни музеј Ниш, Ниш, 2015, 3-9.
4 М. Пешић, „Ратне операције устаничке војске на јужном делу ратишта од 1806. до 1809. године“, *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку* , Филозофски факултет - Универзитет у Нишу, Ниш, 2012, 183.

Ћеле - кула,
Народни музеј Ниш

је, осим српских устаника, погинуо и велики број турских војника. Видевши експлозију, остатак српских устаничких снага повукао се са својих позиција у правцу Делиграда. Одмах по завршетку битке, Хуршид-паша наредио је да се главе српских јунака одсеку и однесу у Ниш. Решен да за сва времена заплаши хришћанско становништво и покаже своју моћ, наредио је да се од лобања озида кула. За место изградње куле изабрао је узвишење поред цариградског друма, источно од тадашње вароши.[5] Пораз на Чегру код Ниша свакако је био прекретница у току Првог српског устанка и ставио је на коцку очување слободе српског народа у дотадашњим границама.[6]

Убрзо након гушења Првог српског устанка 1813. године, у Одеси је основано тајно револуционарно удружење Филики Хетерија.[7] По плановима хетериста, Србија је требало да буде један од центара покрета: планирано је да српски устаници изврше офанзиву у правцу Босне, ка Нишу, ка Влашкој и у правцу Бугарске. Покушаји Хетерије да 1820. године задобије кнеза Милоша Обреновића за сарадњу, били су безуспешни. Управо тада, кнез Милош је покушавао да у Цариграду учврсти аутономни статус Србије и да издејствује наследност кнежевског достојанства, те се није одазивао на позиве Хетерије. Ипак, владика нишки Мелентије, као поборник идеја хетериста, окупио је око себе групу од око две стотине Нишлија, спремних за побуну против Турака.[8] Добра околност по владику Мелентија и хетеристе је била та што је у Нишу на власти био Карсли Али-паша, који није обраћао велику пажњу на њихову активност у вароши и околини. Убрзо по избијању грчког устанка 1821. године, а у циљу истраге о могућој

5 М. Влаисављевић, *Ћеле Кула*, 21-23.
6 М. Пешић, *Ратне операције устаничке војске на јужном делу ратишта од 1806. до 1809. године*, 186.
7 Филики Хетерија – тајно револуционарно удружење, формирано у Одеси 1814. године. Један од основних циљева Хетерије било је организовање устанка за ослобођење од Османског царства. Чланови удружења били су трговци и занатлије из грчких колонија на Црном мору и у Дунавским кнежевинама, фанариоти, свештеници, борци националних покрета других народа, међу којима је био и Ђорђе Петровић-Карађорђе.
8 Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804–1918*, 61-63; Споменица Ниша, *Ниш за време од 1815. до 1877. године – Месни устанци*, Ниш, 1937, 54-55.

повезаности нишког владике Мелентија са покренутим устанцима широм Османског царства, у Ниш из правца Солуна стиже Хусеин-паша Гаванозоглу са великим бројем војника. Спроведена истрага показала је да члан Хетерије није био само владика Мелентије, већ је због немогућности да елиминише хетеристе, оптужен и турски управник Ниша, Карсли Али-паша. Хусеин-паша Гаванозоглу наредио је да се Карсли Али-паша убије због попустљивог става према хетеристима, али и да се ухапси владика Мелентије са својим најближим сарадницима.[9] Упркос покушајима да им се помогне да побегну из затвора, владика Мелентије је са сарадницима обешен код моста на Нишави,[10] на трећи дан Свете Тројице 1821. године.[11]

Вешање владике Мелентија, Народни музеј Ниш

Добијањем хатишерифа 1829. године, који је Порта следеће године заменила потпунијим текстом новог документа, Кнежевина Србија је добила права на широку аутономију, која се огледала у слободи вероисповести, кнезу Милошу је призната наследност кнежевске титуле, право да држи војску, да отвара болнице, штампарије и право на независност судова. Кнежевини Србији су враћене границе из 1813. године и омогућено је да паушално плаћа утврђен годишњи данак као обештећење за сва економска права и поседе који се преносе на српску управу.[12] Новим хатишерифом из 1833. године, Кнежевини Србији прикључено је шест нахија: Крушевачка, Алексиначка, Књажевачка, Црноречка, Крајинска и Подринска нахија, али је Ниш остао ван српских граница.[13]

9 Прота Стојан, поп Ђорђе, Младен Овчаревић, Радисав екмеџи баша, и Голуб мутавџија.
10 Споменик обешеним Нишлијама 1821. године свечано је откривен 29. децембра 1913. године на тридесетпету годишњицу ослобођења Ниша од Турака на левој обали Нишаве, код тврђавског моста. Због изградње нишавског кеја, споменик је 1959. године пренет у Тврђаву код Београдске капије. На овом месту је био до 11. јануара 1990. године, када је поново враћен испред тврђавског моста. (Види више у: Б. Андрејевић, *Споменици Ниша,* Просвета, Ниш, 1996)
11 М. Ранђеловић, „Погубљење хетериста у Нишу 1821. године“, *Пешчаник*, број XV, Ниш, 2017, 123-125; Народни музеј Ниш (=НмН), Историјско одељење (=ИО), Никола Аранђеловић, Материјал о историји Ниша, необјављена грађа, 118-119.
12 *Историја српског народа*, Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804-1878, V-1, Београд, 1981, 120.
13 Ж. Живановић, *Србија у ратовима, Тежња за ослобођењем*, Српска књижевна задруга, Београд, 1958, 70.

Чим се у лето 1833. године сазнало где ће бити нова српско–турска граница, многе српске породице и појединци из јужних крајева почели су да прелазе на територију Кнежевине Србије. Припреме за устанак хришћанског становништва под турском влашћу започете су током 1833. и 1834. године, а отворени устанак је избио јануара 1835. године, када се шеснаест нишких села побунило против турске власти. Истовремено са подизањем устанка, послата је молба кнезу Милошу Обреновићу за помоћ и заштиту. У циљу смиривања ситуације, у Ниш долази пуномоћник кнеза Милоша, Аврам Петронијевић, који успева да привремено смири хришћанско становништво. Међутим, почетком марта исте године дошло је до новог устанка локалног становништва. Чим се устанак распламсао, кнез Милош је по други пут послао Аврама Петронијевића на преговоре са Салих-пашом. Истовремено, кнез је тражио и посредовање београдског везира, на шта је он пристао и послао свог изасланика. Смиривање ситуације ишло је тешко. Један од главних захтева устаника био је да имају свог представника код паше у Нишу. Салих - паша је упорно одбијао овај захтев, сматрајући га кршењем политичких и привредних права Османлија. Убрзо након тога је смењен, а на његово место постављен је Осман Хаири-паша. Уз посредовање Петронијевића, нови нишки паша примио је устанике и прихватио њихове захтеве: 1. свако село добија кмета, а њихов старешина седи код паше у Нишу; 2. укида се глоба;[14] 3. забрањује се хапшење раје, осим од стране овлашћених органа; 4. кулук ће се вршити само за потребе пашиног двора и др. На тај начин живот у нишком крају требало је да буде олакшан, захваљујући активностима кнеза Милоша Обреновића.[15]

Због великих унутрашњих криза у Османском царству, султан Абдулмецид је 3. новембра 1839. године издао хатишериф, познат по називу Хатишериф из Гилхане.[16] Овај хатишериф гарантовао је личну, правну и имовинску безбедност, поштовање законитости од стране државне власти, а нарочито у питањима разрезивања и убирања пореза и у регрутовању војника. Незаконитим је проглашена куповина чиновничких положаја, хапшење и прогањање људи без одлуке суда и друга до тада уобичајена насиља.[17]

Једна од најважнијих одредби за хришћанско становништво била је одредба о изједначавању са муслиманима и могућност стицања имања. Међутим, одлуке хатишерифа из Гилхане не само да нису довеле до побољшања положаја српског становништва у Османском царству, него су га погоршале у сваком погледу. Хришћани су и даље представљали људе

14 Плаћање пореза у натури.
15 В. Стојанчевић, *Народноослободилачки покрет у нишком крају 1833. и 1834/1835. године*, 427-435.
16 Танзиматске реформе – период реформи у Османском царству.
17 Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 81-82.

другог реда и налазили су се под директном доминацијом османско-муслиманских феудалаца. Прогањање и експлоатација српског становништва у Нишком пашалуку, који су прелазили у отворен терор, имали су обележје пљачке и одмазде. Од краја 1839. па до пролећа 1841. године, у Нишком пашалуку је организовано османско насиље претило да физички и економски потпуно уништи хришћанско становништво. Широм пашалука крстариле су башибозлучке чете, које су свакодневно насртале на незаштићено и ненаоружано српско становништво.[18]

Због све лошијег положаја локалног становништа, избила је нова буна, позната под називом Нишка буна. Ова буна обухватила је нишки, пиротски, прокупачки и лесковачки крај, а за вођу устанка изабран је Милоје Јовановић.[19] План устаника је био да Милоје Јовановић поведе устанике из Каменице и Матејевца, да Никола Срндак поведе Заплањце и Пирођанце, Ђурђан из села Палиграце поведе устанике из села у сливу реке Мораве, и заједничким снагама нападну Ниш, а у помоћ би им притекли Стојан Бојација са Власотинчанима и Стојан Чавдар са Курвинграда. Устанак је подигнут 18. априла 1841. године.[20]

За главне покретаче ове буне, Порта је сматрала српског кнеза и његову владу, те је он већ 23. априла 1841. године издао прокламацију којом је забрањивао свако учешће Срба из Кнежевине Србије у том покрету. Такође, српске пограничне власти појачале су граничне кордоне, а појачане су и караулске страже. Најважнија борба током ове буне одиграла се код Прве Кутине, у близини Ниша, 24. априла 1841. године. Устанике је предводио Никола Срндак, и након опкољавања, устаници су уз велике губитке претрпели пораз. Следећег дана, Турци су напали и устанике из Матејевца и Каменице и поразили их. У том сукобу погинуо је и Милоје Јовановић, а Турци су одсекли његову главу, донели у Ниш и набили на колац, како би заплашила локално становништво. Разбијени устаници побегли су у околне шуме, а неки преко границе у Србију. На тај начин, и ова побуна је угушена у крви.[21]

---

18 С. Недељковић, „Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године“, *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку*, Филозофски факултет-Универзитет у Нишу, Ниш, 2012, 13-15.

19 Милоје Јовановић, од оца Јована, рођен је у Каменици. Као дечак је био очевидац боја на Чегру, када је од стране Турака село Каменица опљачкано и попаљено, а многи мештани убијени. Заједно са ортаком Николом Качамаком бавио се трговином, али је мржња према Турцима временом била све израженија. Прва буна против Турака под вођством Милоја Јовановића подигнута је 1835. године, али је она брзо угушена, уз посредство кнеза Милоша Обреновића и Аврама Петронијевића. Неколико година касније, 1841. године, Милоје подиже још једну буну, познату под називом Нишка буна. Погинуо је 25. априла 1841. године у сукобу са Турцима у Каменици. Његова глава, заједно са још 31 главом устаника, била је пободена испред моста код Тврђаве. (Види још у: В. Јовановић, *Милоје Јовановић – вођа Нишке буне*, Ниш, 2007)

20 С. Анастасијевић, *Борбе за ослобођење Ниша 1809–1944*, Просвета, Ниш, 1952, 29-30.

21 Споменица Ниша, *Ниш за време од 1815. до 1877. године – Месни устанци*, 59-60.

(Поводом обележавања 150 година од избијања Нишке буне, 21. децембра 1991. године у порти каменичке цркве освећен је споменик Милоју Јовановићу. Споменик је осветио Његово Преосвештенство Владика нишки господин Иринеј. Споменик је 21. октобра 2001. године пренет код Задружног дома, у близини споменика погинулим Каменичанима у ратовима 1912–1918. године.)

Настас Настасијевић
са супругом,
Народни музеј Ниш

Кримски рат резултирао је још једном реформом Порте. Реформе обнародоване су 18. фебруара 1856. године, под називом Хатихумајун. Те одредбе нису биле ништа друго до понављање и делимично проширење танзиматских закона из 1839. године. Хатихумајун је потврдио верско, политичко и правно изједначавање свих поданика Османског царства. Уведени су мешовити судови, потврђена пореска једнакост, ублажен је поступак према осумњиченим и окривљеним грађанима и др.[22] Ове реформе отварају ново историјско раздобље за српско становништво у Нишком санџаку. Период након завршетка Кримског рата и објављивања хатихумајуна, ма колико био тежак за сеоско становништво под турском влашћу, значио је истовремено већи напредак у привредном, образовном и друштвеном погледу за хришћане по варошким насељима. Управо у том периоду започиње процес привредних и друштвених промена, које су нарочито биле видљиве у трговини. Све већи број нишких породица тргује различитим производима и артиклима, а неки од њих чак и у „ортаклуку“ са турским земљопоседницима послују и стичу велики капитал.[23]

У годинама након поменутих реформи, управне и полицијске институције у Нишком санџаку биле су устаљене и под јаком контролом централне власти. Ниш је био средиште санџака и правно - судска територијална јединица са мутесарифом на челу. Уз њега је стајао мецлис, као нека врста административно- полицијског савета, који је имао надлежност у областима финансија и судства. Мутесарифови помоћници били су секретар и благајник-казначеј. Хатихумајун је омогућавао и укључивање хришћана у обављање појединих дужности. У финансијском одељењу, дужности је обављао Настас Настасијевић,[24] а касније је као добар познавалац турског

22 Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 106.
23 Народни музеј Ниш (=НмН), Историјско одељење (=ИС), Списи Настаса Настасијевића (необјављена грађа), 1-3.
24 Настас Настасијевић, рођен је 1857. у Нишу. Завршио је основну школу као ђак учитеља Тасе и као један од најбољих ђака био је изабран за службу код Абдулрахман-паше као практикант у благајничком одељењу, а временом је постао царски чиновник и званични тумач. С обзиром на положај, био је од велике користи у организовању устанка против Турака. После ослобођења 1878. године, радио је у Окружном суду у Нишу и као чиновник у Министарству унутрашњих дела у многим градовима југоисточне Србије. У дипломатску службу ступа 1893. године као писар

језика радио као преводилац, али и у одељењу за издавање пасоша. Осим њега, Никола С. Чохацић је обављао дужности у административном, а Хаџи Тодор у полицијском одељењу. Укључивањем хришћанског становништва у османске органе власти, створили су се услови за просперитет у свим областима јавног живота.[25]

Изузетно важан период за Ниш и околину био је долазак Мидхат - паше[26] на место управника вароши. У том периоду изграђени су „тврди“ путеви, развијена је трговина, повећан је промет робе и путника, а започето је и зидање школе. Материјална средства за изградњу школске зграде прикупљена су из фонда учитеља Спиродона Јовановића и средствима донатора.[27] Мидхат-паша, због све чешћих побуна сеоског становништва, али у намери да још више ојача одбрану Ниша, издаје наредбу о зидању још четири фортификациона објекта са фронтом према северу, и на југу према Горици, са укупно једанаест артиљеријских оруђа. Најјача организована одбрана Ниша била је са северне стране, према Мрамору и Алексинцу, а најслабија са јужне и југоисточне стране.[28]

Током владавине кнеза Михаила Обреновића (1860-1868), српска влада активно је радила на повезивању са суседним хришћанским државама, у циљу покретања нове револуционарне акције против Османског царства. Међутим, убиство кнеза Михаила у Кошутњаку 1868. године, обуставило је спровођење ослободилачке акције револуционарним путем. Намесници[29] малолетног наследника српског престола, кнеза Милана Обреновића, били су пре свега концентрисани на сређивање ситуације у земљи и јачање позиција новог владара, док се рад на остваривању циљева на територији Старе Србије спроводио дипломатским средствима. На иницијативу намесника Јована Ристића

Мидхат-паша са секретаром, Народни музеј Ниш

Мидхат-пашин форт, Народни музеј Ниш

у конзулату у Скопљу. Од 1900. године је писар у конзулату у Приштини, а од 1903. до 1907. године вицеконзул у овом граду. Након пензионисања радио је као преводилац у конзулату у Солуну. Умро је 16. августа 1928. године у Скопљу.

25 НМН, ИС, Списи Настаса Настасијевића (необјављена грађа), 7-8.

26 Мидхат–паша је на месту валије нишког елајета и управника Ниша био у периоду од 1861. до 1864. године.

27 НмН, ИС, Списи Настаса Настасијевића (необјављена грађа), 6-7.

28 *Народне новине*, Ј. Младеновић, Т. Јовановић, „Слобода након пет векова“, Ниш, 11-12. јануар 1997, 5.

29 Јован Ристић, Милоје Петровић–Блазнавац и Јован Гавриловић.

Митрополит Михаило,
Историјски музеј Србије

и митрополита Михаила, долази до оснивања Одбора за школе и учитеље у Старој Србији са циљем јачања национално - просветног рада и помагања српском народу на територији Старе Србије.[30] Основна сврха Одбора била је да на основу информација са терена усмери слање новчане помоћи и помоћи у књигама и другим школским помагалима, али и да одређује и поставља учитеље у појединим школама. У раду Одбора за школе и учитеље кључну улогу одиграо је Милош Милојевић. Најживље везе представници Одбора одржавали су са алексиначким окружним начелством у циљу добијања информација о догађајима у Нишу и околини. Ове информације сакупљао је Никола Коле Рашић, а као особа од поверења, преносио је новац и уџбенике за потребе српских школа на овом простору.[31]

Османске управне власти пратиле су рад српских школа на територији Старе Србије и да ли се у њиховом раду користе књиге из Кнежевине Србије. Олакшавајућа околност по представнике Одбора и њихове помагаче била је чињеница да је у административним органима османске управе као преводилац радио Настас Настасијевић. Његов задатак је био да све српске књиге провери-да ли су у складу са османским законима, да ли су уопште употребљиве у образовању хришћана, и о томе писмено обавести своје претпостављене. Као велики патриота, Настас је допуштао дистрибуцију српских књига и тиме помагао рад Одбора на ширењу националне свести Срба у Османском царству.[32]

30 За чланове Одбора за школе и учитеље у Старој Србији именовани су: архимандрит Нићифор Дучић као председник, Пантелија Панта Срећковић, професор Велике школе, и Милош Милојевић, као чланови Одбора.
31 Н. Вулићевић, „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: Оснивање, организација и циљеви (1868–1876)“, *Српске студије“*, год IV – број IV, Београд, 2013, 209-227.
32 НмН, ИС, Списи Настаса Настасијевића (необјављена грађа), 9.

Паралелно са формирањем Одбора за школе и учитеље у Старој Србији и његовим активностима, бугарска пропаганда започела је са својим агресивним наступом у областима јужно од граница Кнежевине Србије. У то подручје слати су бугарски учитељи и књиге, са циљем потискивања српских школа и учитеља, док су из појединих манастира одношене старе књиге и повеље, а фреске са ликовима ктитора су уништаване.[33]

Почетком 1870. године, Порта је ферманом потврдила настанак Бугарске егзархије. Од тада су Бугари покушавали да ојачају свој црквени, али и национални утицај у јужној Србији, а нарочито у Нишу. Егзархијска пропаганда настојала је да Нишка епархија уђе у састав бугарске црквене организације. Велики део српског становништва на територији Старе Србије противио се активностима бугарске цркве, а један од највећих противника уласка Нишке епархије у састав Бугарске егзархије био је Никола Коле Рашић. Путујући као трговац по Старој Србији, Коле Рашић је долазио у додир са револуционарно расположеним Србима и са њима разговарао о формирању организације са циљем припремања устанка против Турака. Састанци су одржавани и у Нишу, у кафани „Маргер“,[34] у кући Христодулових[35] и кућама виђенијих Нишлија.[36]

Тајни комитет, познат и под називом Нишки комитет, формиран је 9. марта 1874. године у кући Михајла П. Божидарца.

Никола Коле Рашић, Народни музеј Ниш

33 Н. Вулићевић, „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: Оснивање, организација и циљеви (1868–1876)“, 214.

34 Кафана Маргер је била једна од најпознатијих нишких кафана у улици Победе бр. 130. Била је спратни објекат са кафаном и баштом у приземљу. Саграђена је у време Турака, око 1870. године, и била је центар окупљања прве нишке интелигенције. У њој је одседао и Стеван Сремац и други професори гимназије и учитељске школе, нишки глумци и чувени нишки ловац Калча. Порушена је 1955. године ради изградње стамбене зграде. (Види више у: Б. Андрејевић, *Споменици Ниша,* Просвета, Ниш, 1996)

35 Кућа Христодулових саграђена је око 1820. године. Налазила се у улици Стојана Новаковића бр 8. Од 1933. до 1944. године у њој је био смештен Историјско-етнографски музеј града Ниша. Кућа је порушена крајем Другог светског рата, приликом бомбардовања Ниша, септембра 1944. године. Том приликом уништен је велики број музејских предмета. (Види више у Б. Андрејевић, *Споменици Ниша,* Просвета, Ниш, 1996)

36 Б. Андрејевић, *Револуционарна активност Николе–Колета Рашића*, „Градина“, Ниш, бр. IX-X, „Просвета“, Ниш, 1973, 178.

Пред нишким свештеником Петром Икономовићем, чланови овог комитета положили су заклетву. Комитет је најпре бројао двадесет девет чланова, а нешто касније приступила су још петорица. Међу најзначајнијим члановима били су: Никола Коле Рашић, Тодор Станковић, Таско Узуновић, Димитрије Ђорђевић, Михајло Божидарац, Тодор Миловановић, Ђорђе Поп-Манић, Петар Икономовић, Матеја Радојковић, Голуб Мадић, Ђорђе Милошевић, Ђорђе Блесидес и други.[37]

Заклетва коју су положили чланови Комитета гласила је:

Заклињемо се јединим свемоћним Богом да ћемо верно и братски радити противу петовековног крвопије. А у име миле и жељене нам слободе и династије лозе-Обреновића! Тако браћо, слошки, па ће нама свима Милостиви помоћи, а ускоро нам дати да развијемо победоносну заставу нашег једноверног Обреновића на бедему нишком. Ура! Ура! Ура! Живео нам наш витешки књаз Милан М. Обреновић! Живела мати Србија![38]

Задатак Комитета био је да ступи у контакт са свим виђенијим Србима са територије Старе Србије и рашири идеју о организацији устанка. Комитет је брзо стекао велики број присталица. Састанци су се одржавали у околним манастирима: у манастиру Светог Николе у Миљковцу, манастиру Светог Јована Крститеља у Матејевцу, у манастиру Ваведења Пресвете Богородице у Сићеву, у манастиру Успенија Пресвете Богородице у Вети, и другим манастирима.[39]

Овај комитет је у току 1874. и 1875. године оријентисао своју револуционарну делатност најпре на села у околини Ниша, у којима су створени сеоски одбори. Главни задатак сеоских одбора био је да окупљају људе, прибављају оружје и муницију, преносе важна обавештења и директиве из Кнежевине Србије у Ниш, као и књиге и други пропагадни материјал. Ови сеоски одбори били су веома активни у Сићеву, Брсници, Лалинцу, Сечаници и другим селима око Ниша.[40]

Представници Нишког комитета одржавали су везу са представницима власти Кнежевине Србије у Београду. Везу са вођама Комитета у име српске владе одржавао је Коста Прендић, руководилац алексиначког телеграфа, коме је и поверен овај задатак. У току 1873. и 1874. године, Коста је често боравио у Нишу и кришом преносио српске буквареи књиге. Осим тога, Коста Прендић је, користећи пријатељство са управником нишког телеграфа Аранђелом

37 С. Анастасијевић, *Борбе за ослобођење Ниша 1809–1944*, „Завера Николе–Коле Рашића“ , 31-32.
38 Ж. Живановић, *Србија у ратовима, Тежња за ослобођењем*, 80.
39 Д. Симоновић, *Заплање–природа, историја, етнографија, друштвено–економнски развој, породица, народне песме*, Ниш, 1982, 129-130.
40 Б. Андрејевић, *Револуционарна активност Николе–Колета Рашића*, 179.

кат. бр. 9

Вахрамом и телеграфистом Петром Шахином, договорио да сваки војни телеграм који је размењиван између цариградског и нишког османског гарнизона проследе и њему, а он их је даље прослеђивао Врховној команди српске војске. Ову активност развили су у периоду између 1874. и 1875. године, што је за српску Врховну команду било од изузетног значаја.[41]

Убрзо по формирању, представници Нишког комитета отишли су у Београд да поздраве кнеза Србије, Милана Обреновића, и да га у име неослобођеног народа замоле за што скорије ослобођење и уједињење. Ова мисија поверена је Тодору Станковићу, Николи Рашићу, Голубу Мадићу и Ристи Симићу. У Београду су прво посетили Милоша Милојевића и Панту Срећковића, а затим их је примио и министар иностраних дела Јован Ристић и министар војни Тихомиљ Николић. Кнез Милан примио је представнике Комитета трећег дана њиховог боравка у Београду. Том приликом упознали су кнеза Милана са својим активностима и циљевима, али их је кнез, упркос исказаном задовољству, замолио да буду још мало стрпљиви.[42]

Врховна команда Кнежевине Србије посветила је велику пажњу активностима Нишког тајног комитета и узела директно учешће у организовању и припреми добровољачких чета овог комитета. Тим поводом, командант Моравског корпуса српске војске, Милојко Лешјанин,[43] наредио је да се устаници и добровољци наоружају новим пушкама, а такође је послао подофицире стајаће војске Кнежевине Србије да устанике обуче у руковању подељеним наоружањем.[44]

41 М. Јовановић, „Православна браћа“, *Пешчаник*, бр X, Ниш, 2012, 99-101.

42 Споменица Ниша, *Учешће Нишлија у ослободилачком рату 1876–1877*, Ниш, 15-16.

43 Милојко Лешјанин је рођен 27. фебруара 1830. године у месту Лешје код Параћина. Основну школу похађао је у Параћину и Ћуприји, четвороразредну гимназију у Београду. У војску је ступио 1849. године и наредне године постао један од првих питомаца новоформиране Артиљеријске школе. По завршетку школе послат је у Пруску на усавршавање, а по повратку у Србију, постављен је маја 1859. године за професора Артиљеријске школе, у којој је до новембра 1880, са прекидима, предавао Тактику, Стратегију, Генералштабне послове, Војну администрацију, Пешачки егзерцир и Правила службе. У време османског бомбардовања Београда 1862. године, командовао је посебним одељењем за одбрану вароши. Новембра 1869. године постављен је за начелника Општевојног одељења Министарства војног, да би у првој влади Јована Ристића (1873) преузео дужност министра војног. У време устанка Срба у Босни и Херцеговини постављен је за команданта Стајаће војске. По паду владе Љубомира Каљевића (1875–1876) постављен је на дужност команданта новоформиране Тимочке дивизије и за почасног ађутанта кнеза Милана. Током првог српско-турског рата постављен је за главнокомандујућег Тимочке војске, а пре почетка другог српско-турског рата за команданта Моравског корпуса, задуженог за напредовање ка Нишу. Као специјални изасланик кнеза Милана Обреновића, фебруара 1878. године учествује на мировним преговорима у Сан Стефану, а по повратку унапређен је у чин генерала. Крајем 1879. године постављен је за начелника Главног генералштаба. На овој позицији остао је до доласка напредњачке владе Милана Пироћанца (1880–1883), у којој је по изричитом захтеву кнеза Милана обављао дужност министра војног. Дужности министра разрешен је марта 1882. године, када је постављен за команданта Активне војске. Током рата са Бугарском, командовао је Тимочком војском, а после проглашења ратног стања поново је постављен за почасног ађутанта краља Милана. Пензионисан је на сопствени захтев маја 1888. године. Умро је 27. фебруара 1896. године у Београду. (Види још: *Српски биографски речник*, број V, Кв-Мас,Нови Сад, Матица Српска, 2011)

44 Д. Симоновић, *Заплање–природа, историја, етнографија, друштвено–економнски развој, породица, народне песме*, 130.

Када је у јуну 1875. године избио велики народни устанак у источној Херцеговини, познат као Невесињска пушка, био је то почетак низа великих народних устанака којим је отворена тзв. Велика источна криза 1875-1878. године. Велики покрет јужнословенског становништва на територији Балканског полуострва узбудио је читаву Европу, у којој ово питање избија у први план. Избијање устанка у Босни и Херцеговини са одушевљењем је дочекано у Кнежевини Србији. У Београду је 15. августа 1875. године формиран Главни одбор за помагање устаника у Босни и Херцеговини. Овим одбором руководио је митрополит Михаило, који је за кратко време успео да прикупи, како велики број добровољаца за одлазак преко Дрине, тако и одређену суму новца и наоружања за устанике. То је још једном показало тежњу српског народа да помогне сународницима и активно се умеша у рат против Турака.[45]

Кнежевина Србија је у рат са Османским царством ушла тек 1876. године, након склапања савеза са Црном Гором. После дужих преговора, 15. јуна 1876. године потписан је уговор о савезу између Србије и Црне Горе, као и војна конвенција. Покушаји склапања савеза са другим балканским државама нису уродили плодом, а ни велике европске силе нису благонаклоно гледале на склапање ратних савеза.[46] Једину подршку за рат Србија и Црна Гора добиле су од руског посланика у Цариграду, Николаја Павловича Игњатијева, који их је охрабривао у тој намери, обећавајући руску помоћ.[47]

Генерал Фрањо Зах, Војни музеј

45 Љ. Динић, Љ. Тргованчевић, *Модерна српска држава 1804–2004*, Београд, 2004, 115.
46 Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад, 2007, 302-305; П. Опачић, С. Скоко, *Српско-турски ратови 1876–1878,* Београд, 1981, 24-25
47 D. Mackenzie, „General Ignati'ev, the Berlin treaty and the south Slavs", у: *Европа и Источно питање (1878–1923)*, прир. С. Терзић, Историјски

Припреме за рат против Турака вођене су и пре почетка рата у неослобођеним крајевима. Тодору Станковићу је наложено да обиђе Прокупље, Приштину, Гњилане, Вучитрн, Призрен и Пећ, и Србе обавести о могућем рату са Турцима и мерама које треба да предузму када Србија ступи у рат.[48]

Кнежевина Србија је рат Османској империји објавила 30. јуна 1876. године, а два дана касније то је учинила и Црна Гора. Ратни савет Кнежевине Србије, под руководством генерала Фрање Заха,[49] израдио је ратни план. По овом плану, српска војска распоређена је у четири корпуса: Моравски, Ибарски, Тимочки и Дрински. Моравским корпусом командовао је Михаил Черњајев,[50] чувени руски генерал.[51]

Одмах по почетку војних операција, готово на читавој територији Нишког санџака дошло је до организовања народних покрета против турске војске. Ови локални, народни устаници допринели су бржем и лакшем наступању српске војске. Познати под називом „усташи" или „народни устаници", добровољци су се организовали у одреде и узели учешће у даљим операцијама против Турака.[52] Током првог српско-турског рата 1876. године, добровољачки одреди из Нишког санџака били су у саставу тзв. Старосрбијанског батаљона, којим је командовао Сима Соколов.[53]

институт, Београд, 2001, 130

48 Споменица Ниша, *Учешће Нишлија у ослободилачком рату 1876 - 1877*, 18-19.

49 Фрањо Зах (Zach František Alexandr), рођен је 1. маја 1807. године у Чешкој. Гимназију је завршио у Брну, а правни факултет у Бечу. У Београд долази 1843. године, а већ следеће године са Илијом Гарашанином је саставио нацрт о националној политици Србије „План словенске политике Србије", који је био и преднацрт Гарашаниновом „Начертанију". Израдио је „Пројекат устроенија Артилеријске школе", који је усвојен 1850. године. Постављен је за првог управника Атриљеријске школе и произведен у чин артиљеријског капетана прве класе. По решењу Светоандрејске скупштине, протеран је из Србије као непријатељ Србије. У Србију се вратио 1860. године, када је постављен на дужност управника Артиљеријске школе. За ађутанта кнеза Милана постављен је 1874. године, а 1876. године за начелника Главног генералштаба. Руководио је Ратним саветом Србије, маја 1876. године. У првом српско-турском рату био је командант Ибарске војске, али је због неуспеха и повреде смењен. У другом српско-турском рату учествовао је као кнежев ађутант. Пензионисан је 1883. године. Умро је 14. јануара 1892. године у Брну у Чешкој. (Види још: *Српски биографски речник*, број 3, Нови Сад, Матица српска, 2007)

50 Михаил Черњајев, рођен је 1828. године у скромној племићкој породици Могилевске губерније. Колонијални ратник и администратор, проповедник великог словенског буђења и новинар, Черњајев је био једна од најпопуларнијих личности у Русији. Маја 1876. године добио је српско држављанство и од стране кнеза Милана именован је за генерала и главнокомандујућег српске војске. Велику победу у првом српско-турском рату, под командом генерала Черњајева, српска војска однела је на Шуматовцу августа 1876. године. Био је један од иницијатора тзв. „Делиградског догађаја" којим је кнез Милан проглашен за краља, који због противљења великих сила није реализован. Након пораза код Ђуниса 1876. године, Кнежевини Србији је претила велика опасност, а убрзо након тога Черњајев је напустио Србију. Године 1880. изабран је за наследног почасног грађанина Алексинца. Умро је 1898. године. (Види још:А. П. Курченинив, *Деде Руса Александра књига о братству Српског, Руског и Црногорског народа у прошлости*, Ниш, 1936, стр 136-141)

51 М. Марсенић, „Ослобођење Ниша од Отоманске власти; 135 година од ослобођења Ниша 1877 - 1878", *Пешчаник*, бр. X, Ниш, 2012, 82.

52 В. Стојанчевић, „Народни покрет за ослобођење и локални устаници у Нишком санџаку за време српско-турског рата 1877–1878. године", *Југоисточна Србија у XIX веку (1804 - 1878)*, „Просвета", Ниш, 1996, 406.

53 В. Стојанчевић, „Прошлост пиротског краја у периоду ослобођења 1874 - 1878. године", *Историјски часопис*, број XXVII, Београд, 1980, 201.

Одлучујућу улогу у српско -турском рату требало је да одигра Моравски корпус генерала Черњајева. Међутим, већ на почетку сукоба показало се да овај корпус није у стању да испуни предвиђене циљеве, а једино је књажевачка војска, потпуковника Ђуре Хорватовића,[54] успела да продре у правцу Ак Паланке[55] и Пирота, али није успела да ослободи ове вароши. Контраофанзива турске војске изазвала је освајање Књажевца и Зајечара, што је приморало српску војску да изврши прегруписање трупа: Моравска и Тимочка војска су спојене и стављене под јединствену команду генерала Черњајева. Иако се губитком ових вароши сматрало да ће напад наставити из правца истока и југа, турска команда, на челу са Абдул Керимом Надир-пашом, одлучила је да напад изврши само из правца југа и почела да прикупља своје снаге код Алексинца. Војска генерала Черњајева одолевала је од 19. до 22. августа 1876. године. Најжешће борбе водиле су се око утврђења Шуматовац. Сви напади Турака били су одбијени те су Турци били приморани на повлачење. Одмах по поразу на Шуматовцу, Турци су тежиште напада пренели са десне на леву обалу Јужне Мораве. Ту су 1. септембра пробили одбрамбену линију код Адровца, истовремено обновили нападе на десној обали, али су 11. септембра заустављени код Бобовишта. У том периоду, уз посредовање великих сила, договорено је десетодневно примирје. Све предлоге великих сила да се ово примирје претвори у трајан мир, кнез Милан је, под

Генерал Михаил Черњајев, Војни музеј

54 Ђура Хорватовић, рођен је 17. јануара 1835. године у Новој Градишки. Као петнаестогодишњак ступио је у пуковску школу градишког пука. У чин пешадијског потпоручника произведен је 1852. године. У српску војску ступио је 1862. године као привремени пешадијски капетан друге класе. Одмах по доласку у Србију постао је командант добровољачког батаљона у Ваљеву, професор у Официрским и подофицирским школама, командант бригада, командант Тимочког корпуса и командант Моравског корпуса. Од 1881. до 1885. године био је изванредни посланик и опуномоћени министар на двору руског цара. После рата 1885. године био је командант Активне војске и министар војни. У првом српско-турском рату био је командант Књажевачке бригаде и командант Моравско-тимочке војске, а у другом рату 1877–1878. године командант Књажевачке војске. У српско-бугарском рату 1885. године био је командант Нишавске војске. Умро је 28. фебруара 1895. године. (Види више у: *Српски војни поменик*, Београд, Војноиздавачки завод, 2003)

55 Ак Паланка – турски назив за Белу Паланку. Турци су је још називали и Мустафа-пашина Паланка.

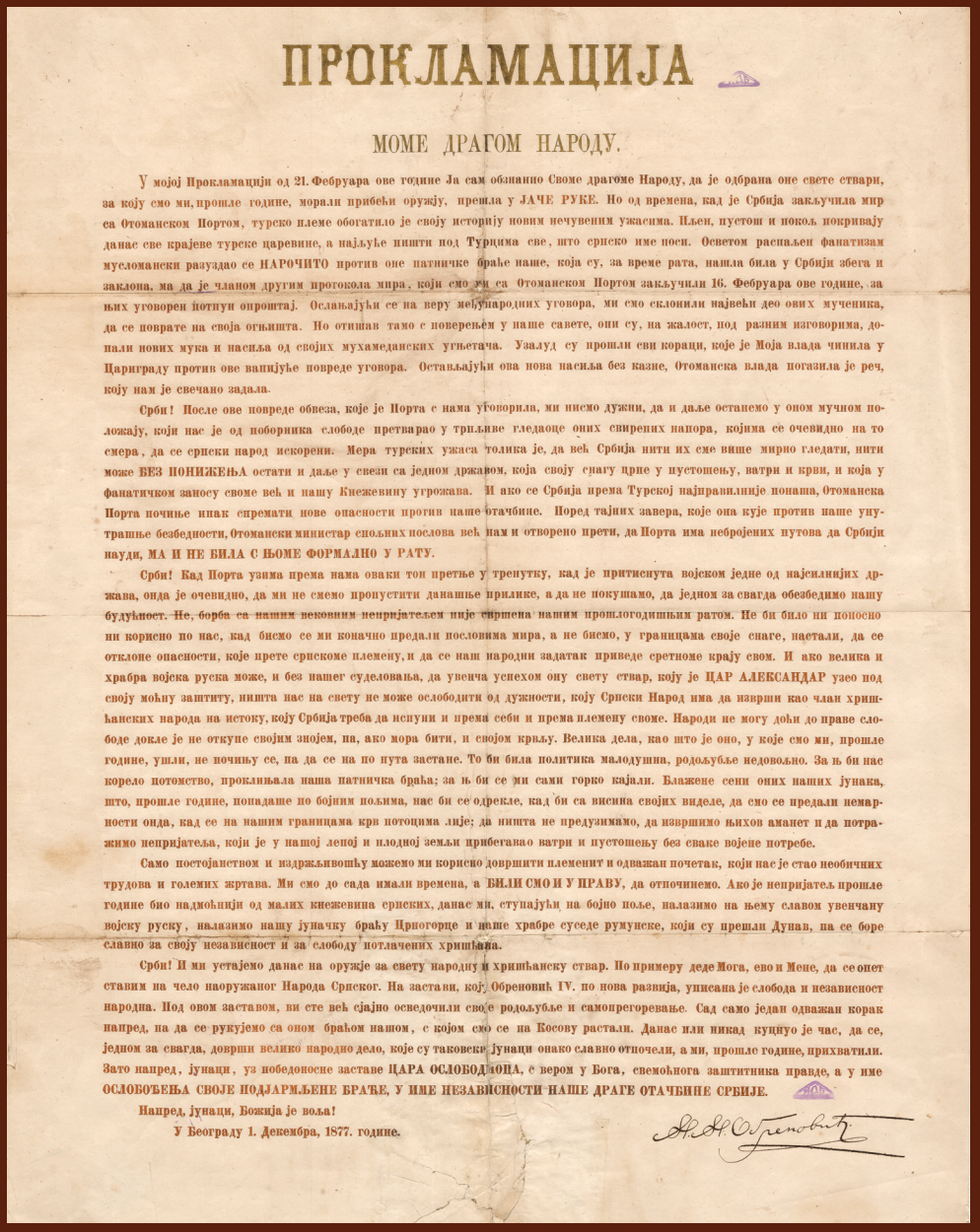

ПРОКЛАМАЦИЈА

МОМЕ ДРАГОМ НАРОДУ.

У мојој Прокламацији од 21. Фебруара ове године Ја сам обзнанио Своме драгоме Народу, да је одбрана оне свете ствари, за коју смо ми, прошле године, морали прибећи оружју, прешла у ЈАЧЕ РУКЕ. Но од времена, кад је Србија закључила мир са Отоманском Портом, турско племе обогатило је своју историју новим нечувеним ужасима. Пљен, пустош и покољ покривају данас све крајеве турске царевине, а најљуће ништи под Турцима све, што српско име носи. Осветом распаљен фанатизам мусломански разуздао се НАРОЧИТО против оне патничке браће наше, која су, за време рата, нашла била у Србији збега и заклона, ма да је чланом другим протокола мира, који смо ми са Отоманском Портом закључили 16. Фебруара ове године, за њих уговорен потпун опроштај. Ослањајући се на веру међународних уговора, ми смо склонили највећи део ових мученика, да се врате на своја огњишта. Но отишао тамо с повереньем у наше савете, они су, на жалост, под разним изговорима, допали нових мука и насиља од својих мухамеданских угњетача. Узалуд су прошли сви кораци, које је Моја влада чинила у Цариграду против ове вапијуће повреде уговора. Остављајући ова нова насиља без казне, Отоманска влада погазила је реч, коју нам је свечано задала.

Срби! После ове повреде обвеза, које је Порта с нама уговорила, ми нисмо дужни, да и даље останемо у оном мучном положају, који нас је од поборника слободе претварао у трпљиве гледаоце оних свирепих напора, којима се очевидно на то смера, да се српски народ искорени. Мера турских ужаса толика је, да већ Србија нити их сме више мирно гледати, нити може БЕЗ ПОНИЖЕЊА остати и даље у свези са једном државом, која своју снагу црпе у пустошењу, натри и крви, и која у фанатичком заносу своме већ и нашу Кнежевину угрожава. И ако се Србија према Турској најправилније понаша, Отоманска Порта почиње ипак спремати нове опасности против наше отачбине. Поред тајних завера, које она кује против наше унутрашње безбедности, Отомански министар спољних послова већ нам и отворено прети, да Порта има небројених путова да Србији науди, МА И НЕ БИЛА С ЊОМЕ ФОРМАЛНО У РАТУ.

Срби! Кад Порта узима према нама овакви тон претње у тренутку, кад је притиснута војском једне од најсилнијих држава, онда је очевидно, да ми не смемо пропустити данашње прилике, а да не покушамо, да једном за свагда обезбедимо нашу будућност. Не, борба са нашим вековним непријатељем није свршена нашим прошлогодишњим ратом. Не би било ни поносно ни корисно по нас, кад бисмо се ми коначно предали пословима мира, а не бисмо, у границама своје снаге, настали, да се отклоне опасности, које прете српскоме племену, и да се наш народни задатак приведе сретноме крају свом. И ако велика и храбра војска руска може, и без нашег суделовања, да увенча успехом ону свету ствар, коју је ЦАР АЛЕКСАНДАР узео под своју моћну заштиту, ништа нас на свету не може ослободити од дужности, коју Српски Народ има да изврши као члан хришћанских народа на истоку, коју Србија треба да испуни и према себи и према племену своме. Народи не могу доћи до праве слободе докле је не откупе својим знојем, па, ако мора бити, и својом крвљу. Велика дела, као што је оно, у које смо ми, прошле године, ушли, не почињу се, па да се на по пута застане. То би била политика малодушна, родољубље недовољно. За ње би нас корело потомство, проклињала наша патничка браћа; за ње би се ми сами горко кајали. Блажене сени оних наших јунака, што, прошле године, попадаше по бојним пољима, нас би се одрекле, кад би са висина својих виделе, да смо се предали немарности онда, кад се на нашим границама кри потоцима лије; да ништа не предузимамо, да извршимо њихов аманет и да потражимо непријатеља, који је у нашој лепој и плодној земљи прибегавао натри и пустошењу без сваке војене потребе.

Само постојанством и издржљивошћу можемо ми корисно довршити племенит и одважан почетак, који нас је стао необичних трудова и големих жртава. Ми смо до сада имали времена, а БИЛИ СМО И У ПРАВУ, да отпочинемо. Ако је непријатељ прошле године био надмоћнији од малих кнежевина српских, данас ми, ступајући на бојно поље, налазимо на њему славом увенчану војску руску, налазимо нашу јуначку браћу Црногорце и наше храбре суседе румунске, који су прешли Дунав, па се боре славно за своју независност и за слободу потлачених хришћана.

Срби! И ми устајемо данас на оружје за свету народну и хришћанску ствар. По примеру деде Мога, ево и Мене, да се опет ставим на чело наоружаног Народа Српског. На застави, коју Обреновић IV. по нова развија, уписана је слобода и независност народна. Под овом заставом, ви сте већ сјајно осведочили своје родољубље и самопрегоревање. Сад само један одважан корак напред, па да се рукујемо са оном браћом нашом, с којом смо се на Косову растали. Данас или никад куцнуо је час, да се, једном за свагда, доврши велико народно дело, које су таковски јунаци онако славно отпочели, а ми, прошле године, прихватили. Зато напред, јунаци, уз победоносне заставе ЦАРА ОСЛОБОДИОЦА, с вером у Бога, свемоћнога заштитника правде, а у име ОСЛОБОЂЕЊА СВОЈЕ ПОДЈАРМЉЕНЕ БРАЋЕ, У ИМЕ НЕЗАВИСНОСТИ НАШЕ ДРАГЕ ОТАЧБИНЕ СРБИЈЕ.

Напред, јунаци, Божија је воља!

У Београду 1. Декембра, 1877. године.

М. М. Обреновић

Прокламација кнеза Милана Обреновића, Историјски архив Београда

Генерал Милојко Лешјанин,
Историјски архив Ниш

Генерал Ђура Хорватовић,
Војни музеј

Генерал Јован Белимарковић, Народни музеј Краљево

утицајем генерала Черњајева, одбијао и рат се наставио. Турци су напали прву српску одбрамбену линију и освојили Ђунис. Освајањем Ђуниса, пут за Београд Турцима је био отворен и Кнежевини Србији је претила потпуна пропаст. Убрзо након тога, генерал Черњајев напустио је Србију. Изложена дипломатском притиску, Порта је 1. новембра 1876. године прихватила двомесечно примирје са Србијом и Црном Гором, а 1. марта 1877. године закључен је мировни уговор на бази *status quo ante bellum*, чиме је први српско-турски рат завршен.[56]

Почетак руско-турског рата, 24. априла 1877. године, било је ново велико искушење за кнеза Милана и српску владу. Вест о рату је наишла на одобравање и одушевљење српске јавности, а у круговима око владе изазвала је и надања и стрепње.[57] За други рат у савезу са Русијом, у пролеће и лето 1877. године, Кнежевина Србија је била неспремна. Материјално, Кнежевина Србија је из првог рата изашла потпуно исцрпљена, недостајало је муниције, оружја, зимске униформе. Ни српском кнезу, а ни политичком и војном врху није се журило, већ се за објаву рата Османском царству чекао погодан тренутак.[58]

Одазивајући се на позив царске Русије, од 10. октобра 1877. године, и видевши могућност за ослобођење српског народа и протеривање Турака са Балканског полуострва, српска влада је 12. октобра 1877. године наредила мобилизацију, а 22. новембра извршена је концентрација српске војске.[59] Ратну прокламацију кнез Милан је издао 13. децембра 1877. године. Кнежевина Србија је у рат, назван као Рат за слободу и независност,

56 *Историја српског народа,* група аутора: *Први српско-турски рат 1876*, V-1, Београд, 1981. 384-390.
57 *Исто*, 394-399.
58 Ч. Попов, *Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804-1878*, Два века модерне српске дипломатије, Београд, 2013, 56.
59 В. Стојанчевић, *Југоисточна Србија и XIX веку (1804-1878); Велика Источна криза, други српско-турски рат и ослобођење јужне Србије 1877-1878 године*, Ниш, Просвета, 1996, 386.

Кнез Милан са штабом Врховне команде српске војске, Војни музеј

ушла са око 90.000 војника, подељених у пет оперативних корпуса,[60] са укупно 124 батаљона, 24 ескадрона и 226 топова. За офанзивна дејства били су одређени: *Моравски* корпус, под командом пуковника Милојка Лешјанина, са 18.000 војника и 46 топова, концентрисан у долини Мораве око Алексинца, са задатком да блокира Ниш са северне и западне стране и овлада долином реке Топлице; *Шумадијски*, под командом генерала Јована Белимарковића,[61] са 16.000 војника и 42

60 Дрински, Јаворски, Моравски, Шумадијски и Тимочки корпус

61 Јован Белимарковић – рођен је у Београд 1827. године. По завршетку Лицеја у Београду, послат у Берлин 1846. године као државни питомац да студира војне науке. За време школовања служио је у пруској армији, а 1850. године вратио се у земљу као инжењеријски потпоручник. Постављен је за наставника у Артиљеријској школи, где је предавао фортификацију и стилистику. Као обреновићевац активно је учествовао у рушењу кнеза Александра Карађорђевића и уставобранитеља. У време друге владе кнеза Михаила Обреновића служио је у Стајаћој војсци као начелник штаба, а затим као помоћник министра војног. За време намесништва кнеза Милана био је министар војни. Учествовао је у оба српско-турска рата. У првом 1876. године је био изасланик у црногорској војсци, док се у другом 1877-1878. истакао као командант Шумадијског корпуса, који је имао велике заслуге за ослобођење Ниша и Врања. По абдикацији краља Милана 1889. године, именован је намесника малолетног краља Александра и на месту намесника остао је до државног удара 1893. године када се повлачи из политичког живота, а после мајског преврата 1903. године повукао се у своју вилу у Врњачкој бањи где је умро 1906. године. (види још у: Српски биографски речник, број 1, Нови Сад, Матица српска, 2004)

топа, концентрисан на простору Параћин - Ћуприја, са задатком да преко Сокобање и Књажевца заузме Ак Паланку и Пирот; и *Тимочки* корпус, под командом пуковника Ђуре Хорватовића, са 13.000 војника и 40 топова, концентрисан на простору Неготин-Зајечар-Књажевац, са задатком да заузме Бабину главу и Светониколски превој, а потом крене ка Ак Паланци и Пироту. За одбрамбена дејства одређено је укупно 43.000 војника и 98 топова подељених у *Дрински* и *Јаворски* корпус, под командама генерала Ранка Алимпића и пуковника Тихомиља Николића. Ратни и национални циљ Кнежевине Србије у овом рату било је ослобођење српског народа под турском влашћу и територијално проширење према југу, а главни циљ било је освајање Ниша и даља освајања према Пироту и Бугарској, чиме би се олакшао прелазак Руса преко Балкана и продирање према Цариграду. Током ратних дејстава, кнез Милан Обреновић, праћен својим штабом, налазио се на српско-турској граници у Алексинцу.[62]

Турци су главнину европске војске, око 200.000 војника, концентрисали против руских снага у Бугарској и Добруџи, а према Србији и Црној Гори помоћне снаге, распоређене од Ак Паланке до Новог Пазара, бројале су 20.000 људи под командом Хафис-паше. У области Пирота и Софије била је група Мехмед-паше са око 40.000 људи, док су у Босни и Херцеговини и Албанији групе под командом Сулејман-паше и Али Саиб-паше.[63]

кат. бр. 20

62 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875 - 1878*, II књига, Београд, 1898, 78-90; Војна енциклопедија, *Српско - турски ратови 1876/1877; Српско - турски рат 1877/78*, II Издање, Београд, 1975, 120-121; П. Опачић, С. Скоко, *Српско - турски ратови 1876 - 1878*, 208-209.

63 Војна енциклопедија, *Српско - турски ратови 1876/1878; Српско - турски рат 1877/1878*, књ IX, 120-121.

кат. бр. 15

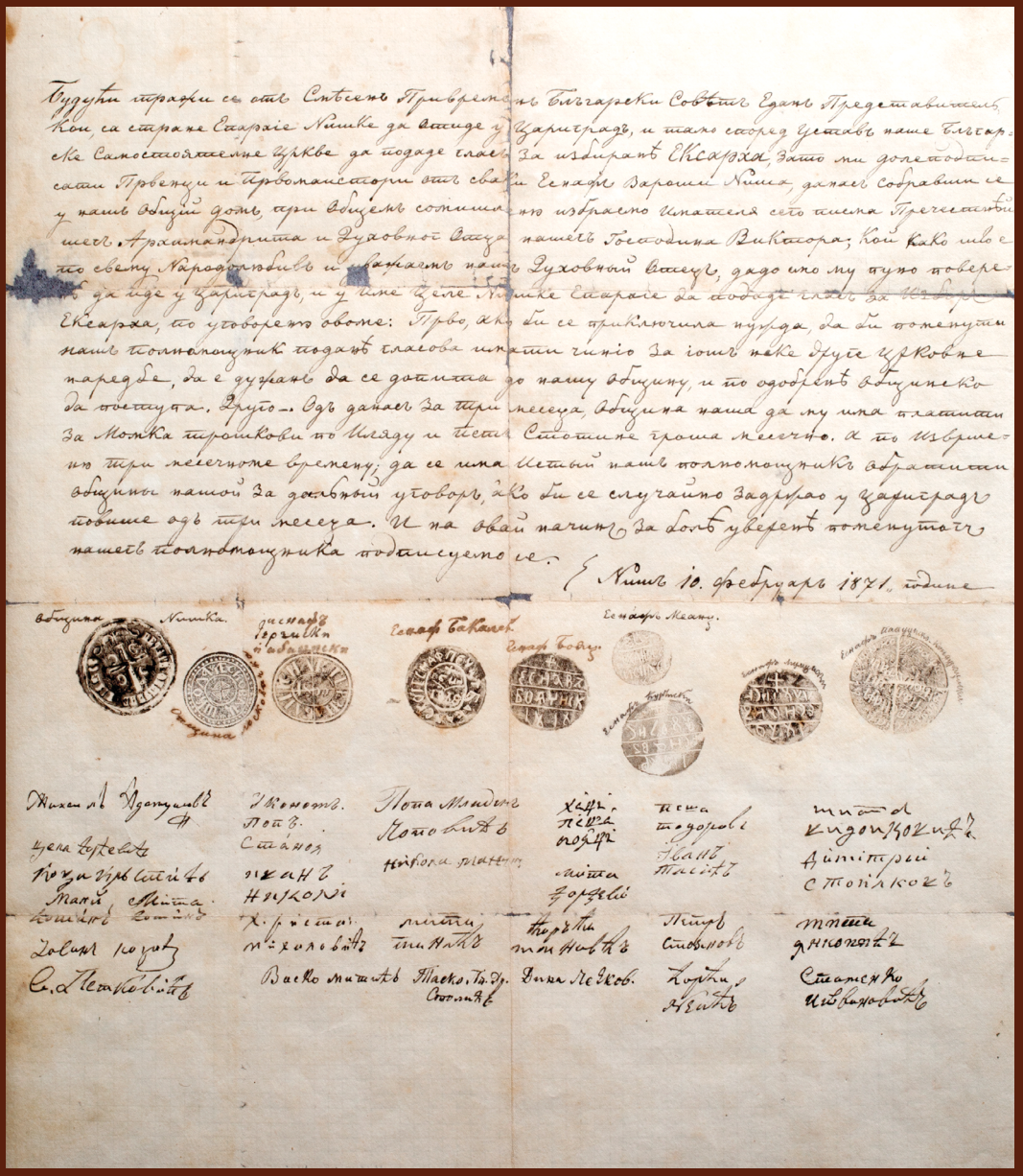

кат. бр. 70

Према оперативном плану Врховне команде српске војске, борбу за ослобођење Ниша српска војска отпочела је 15. децембра 1877. године, када су Ибарска, Моравска и Дунавска дивизија прешле српско-турску границу и кренуле ка Нишу, освајајући добро утврђене турске положаје. Моравска дивизија, под командом пуковника Антонија Орешковића,[64] прешла је српско-турску границу близу села Катуна и наступала преко села Дражевца у правцу Топоничког виса. Главна дивизија кретала се путем Алексинац-Дражевац-Ниш. Као њена претходница ишла је Алексиначка бригада, а лево од ње кретала се Јагодинска бригада. Иза Алексиначке и Јагодинске бригаде, као резерва, наступала је Ћупријска бригада. Ибарска дивизија, под командом потпуковника Стевана Биничког,[65] добила је наређење од Врховне команде да разбије турску одбрану на граници и пробије се у правцу села Мрамор. Њене трупе кренуле су у напад из правца Јастрепца према левој обали Јужне Мораве. Ова дивизија наступала је десно од фронта Моравске дивизије и у њеном саставу налазила се Крушевачка бригада. Дунавска дивизија, под командом потпуковника Петра Топаловића,[66] добила је наређење да изненади турску војску на положају према граници, разбије је и продре у дубину турске територије. Са тим циљем, наступала је лево од Моравске дивизије, на правцу Лалинац-Грбавче-Грамада.[67]

64 Антоније Орешковић, рођен је 1829. године у Двору на Уни. По завршеној гимназији и Војној академији у Винер-Нојштату у Аустрији, 1847. године произведен је у чин пешадијског потпоручника аустријске војске. На позив кнеза Михаила 1862. године прешао је у српску војску и додељен му је чин мајора. Обављао је дужности команданта Добровољачког корпуса, а током првог српско-турског рата био је шеф штаба Дринске војске. У другом српско-турском рату био је заступник команданта Дринског корпуса и командант Моравске дивизије. Након завршетка српско-турских ратова био је командант Дунавске (1880–1885) и Дринске дивизијске области (1885–1886). Умро је децембра 1906. године у Београду. (Види више у: Српски војни поменик)

65 Стеван Бинички, рођен је 20. децембра 1840. године у селу Мали Мушал у Личкој Крајини. По завршетку три разреда техничке граничарске школе у Славонији, 1870. године ступио је у српску војску. У току војне службе био је први управник понтонирског градилишта, командант понтонирског батаљона (1874-1875), у рату 1876. године био је шеф Штаба Крушевачке бригаде. У другом српско - турском рату био је командант Ћупријске окружне војске, па командант Ибарске и Дунавске дивизије. По завршетку српско - турских ратова био је начелник инжењерије Моравског корпуса, затим командант Нишке дивизије, командант Пиротске окружне војске, ађутант краља Александра и командант Моравске дивизијске области. Умро је 28. априла 1903. године у Београду. (Види више у: Српски војни поменик)

66 Петар Топаловић, рођен је 14. септембра 1840. године у Крагујевцу. Ступио је у Артиљеријску школу 1855. године, а у чин пешадијског потпоручника произведен је 1860. године. Недуго по завршетку Артиљеријске школе упућен је у Француску и Пруску на усавршавање. По повратку у Кнежевину Србију био је у служби у Општевојном одељењу Министарства војног, кнежев ађутант, професор Војне академије, начелник Ђенералштаба Тимочке дивизијске области, министар грађевина и министар војни. У рату 1876. године био је начелник Штаба Тимочко - моравске војске, па начелник Штаба Тимочког корпуса. У другом српско-турском рату био је командант Дунавске па Ибарске дивизије. У српско-бугарском рату 1885. године био је командат Моравске дивизије. Умро је 20. августа 1891. године у Београду. (Види више у: Српски војни поменик)

67 Н. Илић, *Ослобођење Јужне Србије 1877–1878*, Слобода, Београд, 1977, 61-63.

Са друге стране, Ниш је бранила јака турска војска, састављена од свих тадашњих родова војске: шест батаљона пешадије, комбинованих са резервном војском, један ескадрон коњице и 400 тобџија са 267 артиљеријских оруђа. Изграђена су јака утврђења са доста пушкарница, а три истакнута виса око Ниша, Горица, Виник и Габровачки вис, били су утврђени великим бројем шанаца и бедема. Укупна јачина турског гарнизона у одбрани Ниша износила је преко 7.000 наоружаних војника. Командант турске војске је био генерал Халил Зија-паша, а мутесариф[68] нишки Мехмед Рашид-паша.[69]

Два дана након преласка српско-турске граница, Моравска дивизија је уз мању борбу заузела узвишење Личинац изнад Чамурлије. Један део Дунавске дивизије се утврдио на Каменичком вису, док је други продро до Малче и запосео положај према Горњој Врежини. Ибарска дивизија је добила наредбу да због стратегијског положаја освоји Мрамор, што је она и учинила 18. децембра. Тиме је Ниш био опкољен са три стране и напад је био оријентисан према најјачем турском утврђењу на Винику.[70]

У међувремену, српска војска имала је успеха и у другим сукобима са Турцима. Ослобођени су Прокупље 18. децембра и Куршумлија 25. децембра, а група добровољаца на челу са Колетом Рашићем, ослободила је неколико села у правцу Лесковца и важан мост код Чечине, чиме је веза Ниш - Лесковац била прекинута. Убрзо након тога ослобођени су Лесковац и Власотинце. Ослобођењем ових места, број добровољаца повећао се на 6.000 људи, а турска војска и органи власти повукли су се у правцу Врања. На другој страни, успешно су дејствовали Шумадијски и Тимочки корпус, који су 24. децембра 1877. године ушли у Ак Паланку, а 28. децембра српска војска је ослободила и Пирот. Ослобођењем Ак Паланке и Пирота, прекинута је веза између Ниша и Софије и турски гарнизон је у Нишу био одсечен од остатка турске војске. Успешним дејствима на овим фронтовима пружила се могућност Врховној команди српске војске да све расположиве снаге концентрише на Ниш и омогући реализацију ратно-оперативног плана, ослобођење Ниша.[71]

Нашавши се у незавидној ситуацији, командант турске војске у Нишу, Халил-паша, послао је писма великом везиру у Цариграду, румелијском команданту, вилајетској власти и

68 Управник града.
69 Д. Мирчетић, *Војна историја Ниша*, II књига, Ниш, 1994, 146-167; М. Марсенић, „Ослобођење Ниша од Отоманске власти; 135 година од ослобођења Ниша 1877 - 1878“, *Пешчаник*, бр. X, Ниш, 2012, 84.
70 Б. Андрејевић, „Извори из XIX века о Нишу у доба Турака и у првим годинама после ослобођења“, „Упутство оперативне команде из Алексинца за операције око ослобођења Ниша после 19. децембра 1877. године“, *Нишки зборник*, бр. V, Ниш, 1978, 32.
71 М. Димитријевић, „Стогодишњица ослобођења Ниша од Турака“, *Нишки зборник*, бр. V, Ниш, 1978, 5-6; М. Марсенић, „Ослобођење Ниша од Отоманске власти; 135 година од ослобођења Ниша 1877 - 1878“, 85-86.

војном министру, тражећи њихову помоћ због ситуације око Ниша. Српске страже су заробиле једног од турских курира и заплењено писмо је послато Врховној команди српске војске у Алексинцу. Из текста писма Врховна команда и кнез Милан Обреновић закључили су да је непријатељ у Нишу на ивици пораза.[72]

Одмах по ослобођењу Пирота, српска Врховна команда у Алексинцу издала је наредбу за даље операције око Ниша. Наређено је да командант Тимочког корпуса, пуковник Ђура Хорватовић, остане са својом војском у Пироту, а да се генерал Јован Белимарковић са својим Шумадијским корпусом врати преко Ак Паланке ка Нишу и заузме положаје на линији Брзи Брод-Бербатово-Кнежица. Команданту Београдске и Смедервске бригаде, пуковнику Кости Бучевићу,[73] наређено је да пређе Чечински мост на Јужној Морави и наступа ка Горици, али и да заузме положаје од села Чапљинац до Кнежице, како би се тиме повезао са војском генерала Белимарковића. Моравском корпусу наређен је прелаз преко Јужне Мораве и даље напредовање ка Нишу. Због неопходности јединственог напада са свих страна, свим јединицама је наређена међусобна комуникација, као и нужност брзог освајања Ниша, због бојазни од изненадног примирја царске Русије са Османском царевином.[74]

Ново прегруписавање српских снага довело је до потпуног опкољавања Ниша. Моравска дивизија држала је положаје од села Хум, преко Нишаве и Мораве, до села Чапљинац. Прва шумадијска дивизија затворила је јужну страну од села Чапљинац до Бербатова, а Друга шумадијска дивизија налазила се југоисточно од Ниша, и то од Бербатова до Брзог Брода. Дунавска дивизија затворила је обруч са десне стране, од Брзог Брода до Хума, где се повезала се левим крилом Моравске дивизије. Пошто се уверила да је одбрана Ниша најбоље организована на северној страни, а најслабије на јужној и југоисточној страни, српска Врховна команда је донела одлуку да главни напад изврши Шумадијски корпус, а да Моравски корпус врши притисак на остале делове фронта ради везивања турске посаде.[75]

72 Н. Илић, *Ослобођење Јужне Србије 1877 - 1878*, 72.

73 Коста Бучовић, рођен је у Ужицу 1836. године. Завршио је Војну академију у Београду. По завршетку академије провео је две и по године на школовању у Аустроугарској. У првом српско - турском рату 1876. године командовао је десном колоном Моравске војске. У другом српско-турском рату 1877 - 1878. године, у сукобима око Ниша, командовао је Првом шумадијском дивизијом. После заузимања Ниша, именован је за команданта нишке тврђаве и почасног ађутанта кнеза Милана. Умро је у Београду 1881. године. (Види више у: Српски војни поменик)

74 Б. Андрејевић, „Извори из 19. века о Нишу у доба Турака и у првим годинама после ослобођења“, „Упутство оперативне команде из Алексинца за операције око ослобођења Ниша после 19. децембра 1877. године“, 32.

75 П. Опачић, С. Скоко, *Српско - турски ратови 1876 - 1878*, 245-248.

Упркос покушајима српске војске да што пре освоји Ниш, Турци су 3. јануара 1878. године прешли у велику контраофанзиву на многим положајима око града. Том приликом напали су готово све положаје Моравског корпуса. Пушчана и артиљеријска ватра одјекивала је нишким пољем, а услед сагоревања барута стварао се густ дим изнад Ниша. Међутим, сви турски напади били су успешно одбијени. Од заробљених војника српска Врховна команда сазнала је прави разлог ове контраофанзиве. Наиме, турски гарнизон у Нишу био је обавештен да ће Хафис-паша са јаком војском напасти јединице српске војске код Куршумлије и даљим напредовањем помоћи Турцима у Нишу. Да би олакшао његов продор, турски командант Халил-паша организовао је контраофанзиву.[76] Ове информације показале су се као истините. Хафис-паша ушао је у Куршумлију, наставио свој продор уз Топлицу и са те стране најозбиљније угрозио српску опсаду Ниша. Његово напредовање приморало је померање српске војске у том правцу и нови распоред српских јединица зауставио је његов даљи продор у долини Топлице, 7. јануара 1878. године.[77]

Пошто контраофанзива Турака није давала жељене резултате, пуковник Милојко Лешјанин, командант Моравског корпуса, 6. јануара 1878. године послао је прво писмо Халил-паши о предаји града. У овом писму набројана су сва места која је српска војска до тада освојила, турски командант упознат је са чињеницом да је Ниш потпуно одсечен од Османске царевине и да је велика српска војска концентрисана око вароши, а паши је напоменуто да ће даљим бомбардовањем Ниша пасти многе невине жртве. Због свега наведеног, пуковник Милојко Лешјанин позива на предају Ниша како би се избегло проливање крви и страдање невиних становника. Ова понуда послата је Халил-паши у Ниш по заробљенику Латифу Латифовићу.[78]

Међутим, на ову понуду Халил-паша одговорио је да се не може упуштати у преговоре о предаји Ниша док за то не добије дозволу Порте, те је молио да му се омогући слање шифроване депеше у Цариград. Овај захтев команданта турске војске пуковник Лешјанин је одбио и још једном позвао Халил-пашу да преда Ниш.[79] Истовремено је свим српским јединицама наредио да наставе борбу у циљу уништења непријатеља. Дана 8. јануара 1878. године, кренуле су одлучујуће борбе за ослобођење Ниша. Целог дана је вођена жестока борба. Сутрадан, 9. јануара 1878, Врховна команда српске војске наредила је да се организовано изврши напад на целом фронту. Најпре је артиљерија извршила паљбу на турске положаје, а најјаче су бомбардовани положаји на Винику, Горици, као и положаји на Бубњу. Након артиљерије, у напад је кренула и

76 Н. Илић, *Ослобођење Јужне Србије 1877 - 1878*, 76-79.
77 М. Марсенић, „Ослобођење Ниша од Отоманске власти; 135 година од ослобођења Ниша 1877 - 1878“, 84.
78 Т. Станковић, *Успомене*, прир. Б. Лилић, Пирот, 1996, 23; Споменица Ниша, *Учешће Нишлија у ослободилачком рату 1876 - 1877*, 25.
79 Споменица Ниша, *Учешће Нишлија у ослободилачком рату 1876 - 1877*, 25.

српска пешадија. Напад је био силовит и Срби су са свих страна јуришали на турске положаје. Турска војска је била на ивици пропасти.[80] Тешка ситуација уплашила је Халил-пашу, који је новим писмом обавестио команданта Моравског корпуса да пристаје на споразум и предлаже примирје од 72 сата. Међутим, пуковник Лешјанин одбио је овај предлог и настављено је бомбардовање Ниша.[81]

Одбијање примирја од стране пуковника Лешјанина био је одлучујући моменат у сукобу за ослобођење Ниша. Одмах након тога, турски изасланици Мустафа-ефендија и Тахир-ага донели су пуковнику Лешјанину у Ново Село (Крушце) ново пашино писмо:

Пошто нас је ратна срећа оставила, ми пристајемо да оружје положимо и да се ратовању крај учини, под тим условом да се част и имање муслимана и немуслимана поштеди; да се онима који би се хтели селити, то не закраћује, већ да им се при сеоби олакшице чине, а тако исто да се дозволи царској војсци и цивилним чиновницима да могу слободно изићи и отићи.[82]

Током ових преговора са Турцима, уз пуковника Лешјанина били су ђенералштабни мајор и шеф корпусног штаба Јован Петровић, начелник артиљерије Блажа Јурковић, начелник инжињерије мајор Адам Приљева, корпусни ађутант капетан Сима Симић, поручник Сима Поповић, начелник штаба Моравског корпуса поручник Петар Манојловић, потпоручник Јован Михаиловић и Тодор Станковић. Учешће Тодора Станковића у овим преговорима било је од велике важности због доброг познавања турског језика и управо је он пред присутним преговарачима прочитао и превео турски предлог капитулације.[83]

Са предлогом капитулације упознат је и кнез Милан Обреновић. Он је одмах овластио пуковника Милојка Лешјанина да у име Врховне команде српске војске настави преговоре са турским пашама и прихвати капитулацију.[84] По добијању овлашћења, пуковник Лешјанин је заједно са својим начелником штаба Јованом Петровићем и Тодором Станковићем започео писање конвенције о предаји Ниша. Ова конвенција је написана у два примерка, на турском и француском језику. Задатак да ову конвенцију преда турском паши поверен је Тодору Станковићу. Он је у зору, 10. јануара 1878. године, заједно са Петром Манојловићем, Ацом Гарашанином и турским преговарачима кренуо у нишку тврђаву да преда конвенцију о предаји града. Током ових преговора, Халил-паша је инсистирао да у конвенцију уђе и одредба по којој

80 Н. Илић, *Ослобођење Јужне србије 1877 - 1878*, 91-95.
81 М. Марсенић, „Ослобођење Ниша од Отоманске власти; 135 година од ослобођења Ниша 1877 - 1878“, 85.
82 Ж. Живановић, *Србија у Ратовима*, *Ослобођење Ниша*, 94.
83 *Ослобођење Ниша од Турака 1877 године*, прир. В. Петровић, „Драматични преговори о предаји Ниша“, Ниш, 1997, 131-133.
84 Н. Илић, *Ослобођење Јужне Србије 1877 - 1878*, 96.

се турској војсци омогућава да из Ниша изађе са оружјем и другим ратним материјалом, те је одбио да потпише понуђени документ и српским изасланицима је предао измењени текст конвенције.[85]

Због турског одуговлачења у преговорима око предаје Ниша, српска војска је истог дана у поподневним часовима поново кренула у напад на турска утврђења. Том приликом извршен је напад и на једно од најјачих утврђења, тзв. Абди-пашино утврђење. У овом нападу учествовала су два батаљона Смедеревске бригаде, четири батаљона Крагујевачке бригаде, као и II Гружански батаљон Рудничке бригаде. Те вечери освојена је и Горица и тиме решена судбина Ниша.[86]

Одмах по освајању Горице, кнезу Милану Обреновићу послата је депеша:

Његовој Светлости Књазу,
Честитам Вашој Светлости заузеће Горице; Ниш ће се покорити топовима на Горици.

Јован Белимарковић[87]

Убрзо по освајању Горице, команданту Моравског корпуса стигла је депеша Врховне команде:

Учините све што Вам је могућно, да се предаја Ниша изврши што пре; сваки је секунд од највеће важности. Ако сутра изјутра не буду истакнуте беле заставе на свима утврђењима нишким, наредите најжешћи напад и заузмите Ниш силом, а то исто је наређено и команданту шумадијског кора.

Протић[88]

Добивши ову депешу, пуковник Лешјанин одлучио је да исте ноћи Халил-паши пошаље ултиматум:

Без икакве измене потпишите послату конвенцију од 10. јануара или ћете бити сви уништени...

Исте ноћи, наређена је офанзива на целом фронту, од Горице ка Нишу, као и напад на турске положаје на Винику. Наступање српске војске заустављено је кад је примећен турски парламентарац Мустафа са белом заставом. Он је преко нишког поља стигао у штаб Моравског

85 Т. Станковић, *Успомене*, 24.
86 Б. Андрејевић, „Извори из XIX века о Нишу у доба Турака и у првим годинама после ослобођења“, „Извештај потпуковника Светозара Хаџића о бици на Горици код Ниша 28. децембра 1877. године“, *Нишки зборник*, број V, Ниш, 1978, 36-38.
87 *Ослобођење Ниша од Турака 1877. године*, прир. В. Петровић, „Драматични преговори о предаји Ниша“, 141.
88 П. Манојловић, *Ослобођење Ниша – Из успомена једног српског официра*, Београд, Штампарија Гавр. Давидивића, 1903, 20.

Конак у Тврђави нишкој, Народни музеј Ниш

корпуса и предао пуковнику Милојку Лешјанину потписану конвенцију о капитулацији која је понуђена 10. јануара 1878. године. На тај начин капитулирала је војска Халил-паше и Ниш је коначно био ослобођен 11. јануара 1878. године.[89]

Одмах по потписивању конвенције,[90] пуковник Лешјанин наредио је Тодору Станковићу да са једним одредом коњаника уђе у град и одржи ред до коначне предаје. По уласку у Ниш из правца Горице, Тодор Станковић је на сваком углу поставио по два коњаника, а у поподневним часовима у Ниш је послат цео Јагодински ескадрон коњице, под командом Димитрија Димића. Сутрадан, 12. јануара 1878. године, српска војска је победоносно умарширала у Ниш. Истог дана извршена је предаја оружја у нишкој тврђави, у присуству пуковника Лешјанина и турских паша. Чим је предаја извршена, командант Моравског корпуса наредио је Тодору Станковићу да истакне српску заставу изнад Стамбол капије, што је он и учинио.[91]

Из борбеног строја српске војске избачено је 1911 војника, официра и подофицира, од којих је 120 погинуло, 791 рањен и око 1.000 војника промрзло ратујући по хладном времену. Српска војска је у Нишу заробила око 5.161 војника, 159 официра турске војске и двојицу паша. Заплењен је и велики ратни материјал: 267 топова, око 13.000 пушака, велики број пиштоља, јатагана, гранате разних калибара и др.[92] По потписаном споразуму о предаји града, сви турски ратни заробљеници пуштени су на слободу. Процес турског напуштања Ниша трајао је неколико дана. Први део војске, сачињен од 1.805 војника са 75 официра, напустио је град 13. јануара 1878. године у правцу Пирота ка Софији. Други део, од 2.257 људи са 84 официра, 14. јануара, а наредног дана остатак. Халил Зија-паша и Мехмед Рашид-паша, 15. јануара 1878. године са својим пратњама спроведени су из Ниша преко Лесковца и упућени ка Врању и Скопљу.[93]

Поводом ослобођења Ниша, кнез Милан је примио у Алексинцу једну депутацију свештенства и грађанства нишког, 15. јануара 1878. године. Ову депутацију су чинили: Његово Високопреосвештенство митрополит Виктор, варошки прота Прокопије Поповић и свештеник Младен Поповић. У другој беху од Срба: учитељи Тодор Атанацковић и Димитрије Ђорђевић; трговци Цветан Ђорђевић, Ђорђе Поповић, Риста Хаџи-Костић, Димитрије Видојковић, Хаџи Стоилко, Хаџи-Богдановић, Дона Марковић, Никола Чохаџић, Ставра Видојковић, Таса Мијалковић, Петар Тасић, Гаврил Видојковић. Од стране мухамеданског становништва беху:

89 Н. Илић, *Ослобођење Јужне Србије 1877 - 1878*, 103.
90 *Српске новине*, 1877. год., број 284, 31. децембар 1877. године, „Конвенција о предаји Ниша"; Споменица Ниша, *Учешће Нишлија у ослободилачком рату 1876 - 1877*, 30-31.
91 Т. Станковић, *Успомене*, 27-28.
92 Д. Мирчетић, *Војна историја Ниша*, 167.
93 Ж. Живановић, *Србија у ратовима*, *Ослобођење Ниша*, 96; Н. Илић, *Ослобођење Јужне Србије 1877 - 1878*, 105.

Ибрахим Амит, Јемин Мустава, Јакуп Мустава. Од стране јеврејског становништва беху: Хајм Леви и Сабатај Харију.[94] Обе депутације изјавиле су српском кнезу најдубљу благодарност на ослобођењу од турског ропства и српском кнезу ставили на располагање свој живот и имање.[95]

Коначно, 16. јануара 1878. године, у Ниш је из правца Алексинца свечано ушао српски кнез Милан Обреновић. Непосредно пред улазак у варош, на градском пољу, дочакала га је постројена српска војска, која га је поздрављала клицањем уз пратњу војне музике. Потом је кнез са својом свитом прошао кроз нишко Београд махалу, настањено муслиманским становништвом. Сви становници тог краја изашли су испред својих кућа и ћутке, са склопљеним рукама на трбуху и погнуте главе, пратили улазак српског кнеза. Кнез Милан салутирањем је поздравио муслимански народ и наставио у правцу нишке тврђаве. Пролазак српског кнеза и његове свите кроз Стамбол капију са одушевљењем је пратио велики број Нишлија. Дотадашњи Мидхат–пашин конак постао је двор кнеза Милана и ново средиште Врховне команде српске војске. Одмах по њиховом доласку, у нишку тврђаву ушла је и свечана литија са целокупним хришћанским и јеврејским свештенством. Литију је предводио митрополит нишки Виктор са митром на глави, златним крстом и сребрним штапом у рукама. Чим је кнез Милан угледао литију, сишао је и дочекао митрополита Виктора пред капијом двора.[96]

Међутим, литија није била врхунац свечаности. После подне, испред двора у Тврђави, постројиле су се депутације свих трупа српске војске. Кнез Милан, окружен врховним штабом, поздравио је војнике речима:

Јунаци,

После месец дана љуте и тешке борбе–борбе двоструке, против нашег крвног непријатеља и против природних елемената, борбе, коју сте ви тако мушки као прави синови јуначких предака издржали, могу већ да вас поздравим у граду, у коме се родио први православни Цар Константин, који је наш Цар Душан називао славним Нишким градом, и који је кључ Старе Србије. Јунаци! Хвала вам у име Србије, хвала у име народа српског. Ваше јунаштво не само да цени цео народ наш, него га признаје и моћни заштитник Србије, Цар Ослободилац Александар II, и ја сам срећан што вас данас могу наградити не само у Моје име, но и у име Његовог Величанства цара Александра, и то оним одличјима, која и у дивној руској војсци добијају само најхрабрији међу храбрима. Уверен сам да ћу вам из срца

94 С. Станковић, „Први управитељи вароши Ниша“, *Државност, демократизација и култура мира; Наука и савремени универзитет IV*, II том, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Ниш, 2015, 166.
95 Историјски архив Ниш (=ИаН) , Varia, фасцикла V-601, Извештај о пријему депутације.
96 В. Ђорђевић, *Српско-турски рат; успомене и белешке из 1876, 1877 и 1878 године*, Београд, Штампарија Игњата Даничића, 1907, 216-221.

проговорити, ако с вама заједно кликнем: Живео Цар Ослободилац Александар! Живео командант руске војске велики кнез Никола, живела нам јуначка, братска и савезничка војска руска. Ура![97]

Истог дана, кнез Милан издао је прокламацију[98] за нишке грађане. [99]

После ослобођења Ниша, српска војска наставила је офанзиву у правцу Врања и Приштине, и до 31. јануара 1878. године ослободила Врање са околином, а почетком фебруара ослобођени су Бујановац, Прешево и Гњилане. Исто тако, јединице српске војске ослободиле су Топлицу и Јабланицу и наставиле продор у правцу Приштине. Међутим, по потписивању примирја у Једрену са Османским царством, царска Русија је захтевала од Кнежевине Србије да обустави даље операције.[100] У овом рату српски губици износили су 5.410 погинулих и рањених војника и официра.[101]

кат. бр. 19

97 В. Ђорђевић, *Српско-турски рат; успомене и белешке из 1876, 1877 и 1878 године*, 221-222.
98 *Српске новине*, 1878. год., број 5, 6. јануар 1878, „Прокламација кнеза Милана"; Т. Станковић, *Успомене,* 29.
99 Н. Илић, *Ослобођење Јужне србије 1877–1878*, 106; Т. Станковић, *Успомене*, 29.
100 М. Димитријевић, *Стогодишњица ослобођења Ниша од Турака*, 6.
101 Војна енциклопедија, *Српско-турски ратови 1876/1877 – Српско-турски рат 1877/1878*, II издање, Београд, 1975, 122.

кат. бр. 11

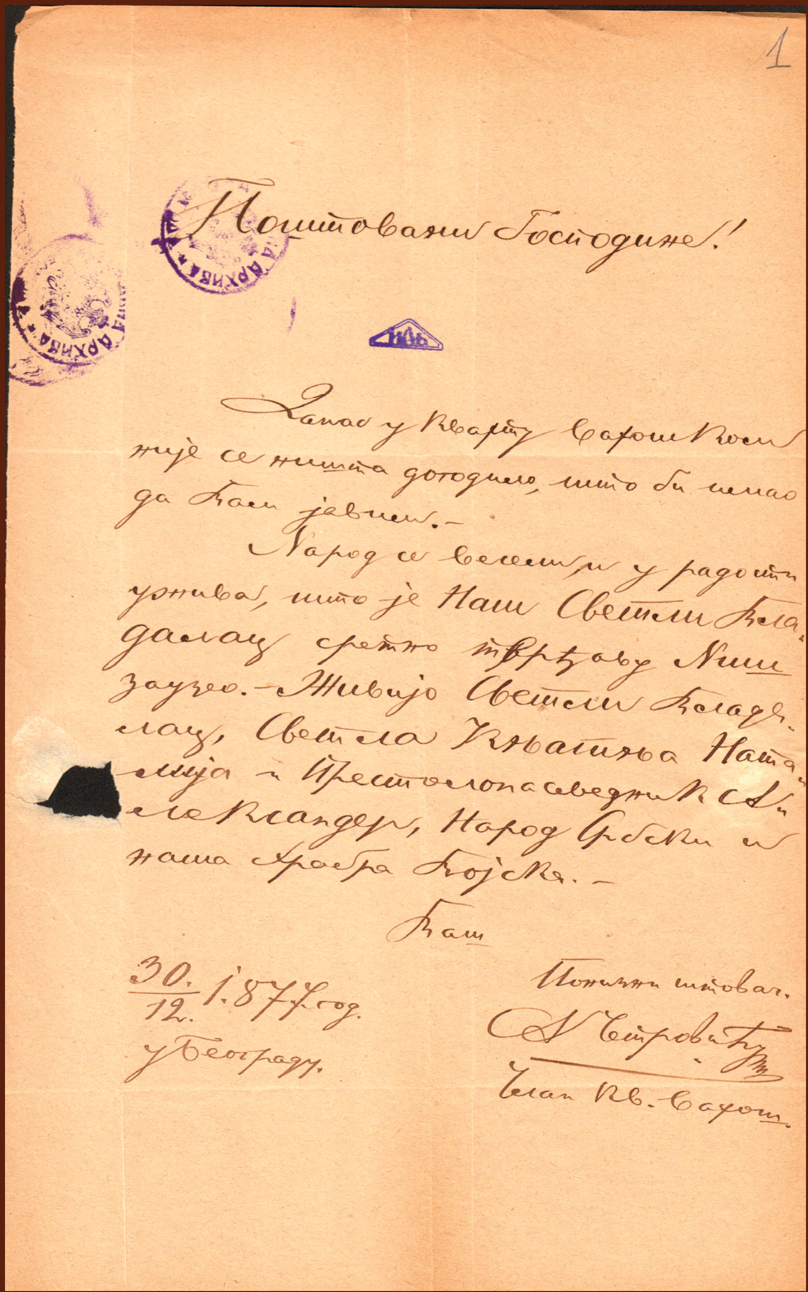

Поштовани Господине!

Данас у кварту Савамалском није се ништа догодило, што би имао да Вам јавим.–

Народ се веселити и у радости уживаше, што је Наш Светли Владалац срећно тврђаву Ниш заузео.– Живијо Светли Владалац, Светла Кнагиња Наталија и Престолонаследник Александар, Народ Српски и наша храбра Војска.–

Ваш

Покорни штовалац

А. Петровић

Члан Кв. Савам.

30./12. 1877. год.

у Београду.

Извештај о слављу у Београду због заузимања Ниша, Историјски архив Београда

Примирје између зараћених страна потписано је 31. јануара 1878. године у Једрену. Овај споразум закључен је између Русије, Србије и Румуније са једне, и Османског царства са друге стране. Договорено је да примирје важи до закључења мировног споразума или до прекида преговора једне од зараћених страна.[102]

Период између потписивања примирја у Једрену и мира у Сан Стефану обележио је покушај приближавања Кнежевине Србије суседној Аустроугарској. Кнез Милан и српски министри добро су знали да владајући кругови суседне монархије пажљиво прате развој догађаја на Истоку и никако не могу да буду задовољни положајем који царска Русија покушава да наметне на Балканском полуострву. Зато су покушавали да, ослањајући се на Аустроугарску, обезбеде Кнежевини Србији очување ратних тековина.[103]

Радећи на приближавању Аустроугарској, кнез Милан се истовремено обратио и руском цару Александру II и генералу Николају Павловичу Игњатијеву, главном руском преговарачу у Једрену. Обавештавајући их о улози Кнежевине Србије у рату против Османског царства, кнез Милан их је упознао и о значају Нишког пашалука, а нарочито вароши Ниш за даљи привредни и политички развој Кнежевине Србије, и из тог разлога захтевао да тај град са околином припадне његовој земљи. Том приликом обавестио је генерала Игњатијева да ће у Једрене на преговоре, као своје изасланике, послати генерала Милојка Лешјанина и пуковника Ђорђа Катарџија, који ће имати обавезу да пруже сва неопходна објашњења о ослобођеним територијама приликом склапања мировног уговора.[104]

Генерал Милојко Лешјанин стигао је у Једрене 22. фебруара, и исте вечери, он и пуковник Катарџи били су примљени код цара Александра II и грофа Игњатијева, којима су предали писмо српског кнеза. Примајући кнежево писмо, цар Александар II изразио је задовољство због успешног и тачног садејства српске војске, уверавајући их при томе да ће се током мировних преговора водити рачуна о интересима Кнежевине Србије.[105]

---

102 *Србија 1878. године*, прир. М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарџић, Београд, 1978, Док. бр. 16, Војни услови примирја уговорени између руских и турских опуномоћника 19/31 јануара, 25-27. (У даљем тексту, *Србија 1878. године*)

103 М. Самарџић, *Од Сан Стефана до Сливнице*, Нови Сад, 2003, 21.

104 *Србија 1878. године,* Док. бр. 34, Кнез Милан Обреновић IV – Игњатијеву, Ниш 2/15. фебруар, 50-54.

105 В. Стојанчевић, *Срби и Бугари 1804–1878; Мисија генерала Милојка Лешјанина у Сан Стефану и пред закључење руско-турског уговора 1878. године,* Нови Сад, 1995, 274-275.

Одмах по доласку генерала Лешјанина у Једрене, мировни преговори су премештени у Сан Стефано. Разлог промене места преговора био је улазак енглеске флоте у Мраморно море и делимична мобилизација аустроугарске војске, на шта је Русија одговорила уласком у неутралну зону, ближе Цариграду.[106] Санстефански мировни уговор био је закључен и потписан од стране руских и турских представника 3. марта 1878. године. Његова главна тековина била је одузимање већег дела Балканског полуострва од турске власти. Босна и Херцеговина су добиле аутономију, Румунија, Србија и Црна Гора независност уз одређено територијално проширење, док је највише добила Бугарска, која је територијалним проширењем, поред бугарског националног простора, обухватила и читаву Македонију и Стару Србију. Чланови III, IV, XXVIII овог уговора, односили су се на Кнежевину Србију. Чланом III мировног уговора, било је предвиђено признавање независности и територијално проширење од 150 квадратних километара које би обухватило Ниш, Лесковац, Топлицу, Лаб и делове Новопазарске и Митровачке нахије, али без градова Митровице и Новог Пазара, који су остављени Турској због њеног захтева да има копнену везу са Босном и Херцеговином. На Кнежевину Србију се односио и IV члан, којим је евакуација српске војске и цивилних власти, са територија које су остале ван нових српских граница, требало да се изврши у року од 15 дана од дана потписивања мировног уговора, као и XXVIII, члан којим је регулисано питање заробљеника и одређено да се изврши узајамна размена под контролом специјалних изасланика.[107]

Одредбе Санстефанског мировног уговора изазвале су незадовољство великих сила, а пре свих Аустроугарске и Велике Британије, те је било неопходно одржавање конгреса који би извршио ревизију мировног уговора. Такође, одредбе овог мировног уговора изазвале су велико незадовољство и представника власти у Кнежевини Србији. Вест да је немачки канцелар[108] послао званични позив владама великих сила да упуте своје представнике у Берлин на конгрес, изазвала је одушевљење код представника власти у Београду.[109] Конгрес у Берлину почео је са радом 13. јуна и трајао је до 13. јула 1878. године.[110] Представник Кнежевине Србије је био министар иностраних дела Јован Ристић, коме је, као и представницима Грчке, Румуније и Персије, дато право саслушања, али без могућности одлучивања. Зато су они своје

106 *Србија 1878. године*, Док. бр. 56, Кнез Милан Обреновић – Ј. Ристићу, Ниш, 13/25 фебруар 1878, 84-85; П. Опачић, С. Скоко, *Српско - турски ратови 1876 - 1878*, 317.

107 М. Самарџић, *Од Сан Стефана до Сливнице,* 26; В. Стојанчевић, *Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса*, Београд, 1986, 27-28; Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878 - 1889*, *Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана;* Београд, 2003, 28.

108 Ото фон Бизмарк.

109 М. Самарџић, *Од Сан Стефана до Сливнице*, 39.

110 Taylor, A. J. P, *Borba za prevlast u Evropi*, Sarajevo, 1968, 244.

активности спроводили ван конгресних сала, на тајним састанцима са представницима других делегација.[111]

На састанку са Јулијем Андрашијем, председник српске владе и министар иностраних дела, Јован Ристић, затражио је подршку Аустроугарске за признавање независности Кнежевини Србији, као и проширење државне границе у правцу оних територија које је ослободила српска војска у претходном рату са Турцима.[112] Међутим, саслушавши српске захтеве, гроф Андраши је саопштио своје услове српском министру. Од министра Ристића је захтевано да се Кнежевина Србија што пре у трговинском и железничком погледу веже за Аустроугарску, јер суседна монархија може помагати територијално увећање Кнежевине Србије само уколико су њени економски интереси у потпуности заштићени.[113] Без споразума о поменутим питањима, гроф Јулије Андраши отворено је рекао Ристићу да Аустроугарска не може гарантовати ни очување Ниша у границама Кнежевине Србије.[114]

Јован Ристић,
Историјски музеј Србије

Не нашавши потпору ни код једне друге силе, штавише категорички упућиван од свих, укључујући и руске представнике, да се у циљу очувања ратних тековина и признања независности по сваку цену споразуме са Аустроугарском, Јован Ристић је у Берлину, 8. јула 1878. године, потписао споразум познат под називом Берлинска конвенција.[115] Овом конвенцијом регулисана су три важна питања: железница, трговина и Ђердап. Кнежевина Србија се обавезала да за три године изгради железницу од Ниша до Београда и споји је са аустроугарском железницом. Такође, Кнежевина Србија и Аустроугарска требало је да склопе трговински уговор и проуче питање о царинском савезу. Регулацију Ђердапа, овом конвецијом, Аустроугарска је преузела на себе, а требало је да јој Србија омогући олакшице у погледу извођења радова.[116] На тај начин је Кнежевина Србија,

111 М. Екмечић, „Место Берлинског конгреса 1878. године у српској историји“, Научни скуп *Европа и Источно питање (1878 - 1923)*, Београд, 2001, 84-85.
112 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност*, књ II, Београд, 1898, 173 - 174; *Србија 1878. године*, Док бр. 223, Ј. Ристић – Ј. Грујић, Беч, 27. маја / 8. јуна 1878. године, 383-389.
113 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића (1868–1878*), I књига, Београд, 1934, 390.
114 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност,* 168-170.
115 Љ. Алексић Пејковић, „Значај нишког питања за велике силе на Берлинском конгресу“, *Нишки зборник*, бр. XIII, Ниш, 1983, 44.
116 Р. Љушић, *Историја српске државности: Србија и Црна Гора*, књига II, Нови Сад, 2001, 149.

да би задржала Ниш и остале крајеве које је њена војска ослободила, морала да „плати“ не само крвљу, огромним материјалним жртвама и финансијским напорима, већ и преузимањем обавеза којима ће бити ударен темељ њеној економској и спољнополитичкој зависности од Аустроугарске.[117]

Српско питање на Берлинском конгресу први пут је поменуто на седници одржној 26. јуна, када је канцелар Бизмарк предложио да се на наредним седницама посвети пажња решавању територијалних питања која се односе на Србију, Црну Гору, Босну и Румунију, што су учесници и прихватили.[118]

Након решавања питања Босне и Херцеговине, прешло се на решавање питања Кнежевине Србије. Најпре се разговарало о питању српске независности (члан III Санстефанског уговора). Сви учесници Конгреса сагласили су се да Кнежевини Србији треба признати независност, али на предлог енглеског представника, лорда Солзберија, и француског министра Вадингтона, независност је условљена увођењем начела верске слободе и равноправности. Са овим предлогом сагласио се и гроф Андраши. Након гласања, председник Конгреса саопштио је да су учесници Конгреса признали независност Србије под условом да се у Кнежевини Србији призна верска равноправност свих етничких заједница.[119]

Конгрес је свој рад завршио 13. јула 1878. године, потписујући завршни акт, тзв. Берлински уговор. Овим уговором, у члану XXXIV Кнежевини Србији је призната независност, а у члану XXXVI одређене су нове српске границе. Србија се на западу простирала дуж реке Дрине до њеног уливања у Саву. На истоку је успела да сачува своје ратне тековине-Ниш и Пирот, док је захваљујући Аустроугарској потпори добила Врање на југу. У састав Кнежевине Србије ушли су нишки, топлички, пиротски и врањски округ, док је Новопазарски санџак потпао под аустро-угарску власт, пре свега због страха званичног Беча о могућем уједињењу Србије и Црне Горе.[120] Након потписивања, уговор је тајно предат учесницима Конгреса ради ратификације у скупштинама, док би, по договору, о појединостима уговора јавност требало да буде упозната тек након његове ратификације.[121]

---

117 Љ. Алексић Пејковић, "Значај нишког питања за велике силе на Берлинском конгресу" , 44.
118 *Србија 1878. године,* Док. бр. 272, Записник са седнице конгреса у Берлину 26. јуна, 456–458; Ч. Попов, *Србија на путу ослобођења 1868–1878*, 167.
119 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко одељење (=ПО), Збирка микрофилмова, 1878, Фасцикла (=Ф)–I, Досије (=Д)–III, Пов. бр. 475, Берлин, Ј. Ристић – Ј. Грујић, 25. јун 1878. (Рол бр. 46); *Србија 1878. године,* Док. бр. 281, Записник са седнице конгреса у Берлину 28. јуна, 468-476.
120 *Србија 1878. године,* Док. бр 341, Берлински уговор, 13. јул, 556-575; Д. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 51.
121 АС, МИД, ПО, Збирка микрофилмова, 1878, Ф- I, Д- III, Пов. бр. 487, Ј. Ристић – Ј. Грујић, 29. јун / 10. јул 1878, Берлин, (Рол бр. 46).

Српска Народна скупштина одржала је тајну седницу 22. јула 1878. године, на којој је донета одлука о Берлинском уговору. Пре доношења одлуке о прихватању Берлинског уговора, министар иностраних дела, Јован Ристић, одржао је говор у коме је све посланике упознао са члановима уговора везаним за Кнежевину Србију. Том приликом обавестио их је о дешавањима на Конгресу, проблемима са којима се сусретао, као и о помоћи коју је добио од царског министра, грофа Андрашија. Такође, споменуо је и помоћ коју је добијао од представника Француске. Након његовог говора, Народна скупштина је усвојила одлуке донете на Берлинском конгресу, али оне нису одмах објављене због молбе Великих сила да се најпре Берлински уговор ратификује у њиховим земљама. Након учињене ратификације, српска влада је свечано обнародовала чланове Берлинског уговора везане за Србију 22. августа 1878. године,[122] док је три дана пре тога, 19. августа, на седници Министарског савета у Београду донет Указ којим се 20. јун проглашава даном прославе успостављања независности и територијалног проширења.[123]

Истог дана када је обнародован текст Берлинског конгреса, објављена је и кнежева прокламација. Она је обзнанила народу резултат борбе вођене за време другог српско-турског рата. Оно на чему је кнез Милан у својој прокламацији инсистирао била је жеља да народу саопшти да је завладао мир, независност и ослобођење. Такође, кнежевом прокламацијом укинуто је и ратно стање у Србији. Своју прокламацију српском народу кнез

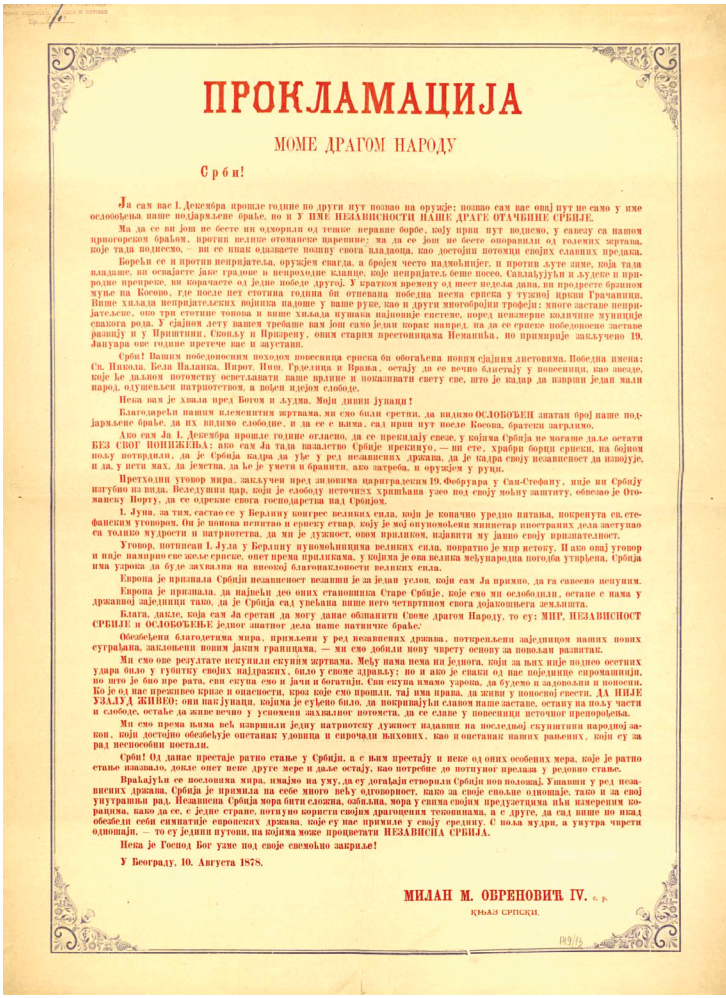

ПРОКЛАМАЦИЈА

МОМЕ ДРАГОМ НАРОДУ

Срби!

Ја сам вас 1. Декембра прошле године по други пут позвао на оружје: позвао сам вас овај пут не само у име ослобођења наше подјармљене браће, но и У ИМЕ НЕЗАВИСНОСТИ НАШЕ ДРАГЕ ОТАЧБИНЕ СРБИЈЕ.

Ма да се ви још не бесте ни одморили од тешке неравне борбе, коју први пут водисмо, у савезу са нашом црногорском браћом, против велике отоманске царевине; ма да се још не бесте опоравили од големих жртава, које тада поднесмо, — ви се ипак одазвасте позиву свога владаоца, као достојни потомци својих славних предака.

Борећи се и против непријатеља, оружјем свагда, а бројем често надмоћнијег, и против љуте зиме, која тада владаше, ви освајасте јаке градове и непроходне кланце, које непријатељ беше посео. Савлађујући и људске и природне препреке, ви корачасте од једне победе другој. У кратком времену од шест недеља дана, ви продресте брзином муње на Косово, где после пет стотина година би отпевана победна песма српска у тужној цркви Грачаници. Више хиљада непријатељских војника падоше у ваше руке, као и други многобројни трофеји: многе заставе непријатељске, око три стотине топова и више хиљада пушака најновије системе, поред неизмерне количине муниције свакога рода. У сјајном лету вашем требаше вам још само један корак напред, на да се српске победоносне заставе развију и у Приштини, Скопљу и Призрену, овим старим престоницама Немањића, но примирије закључено 19. Јануара ове године претече вас и заустави.

Срби! Вашим победоносним походом повесница српска би обогаћена новим сјајним листовима. Победна имена: Св. Никола, Бела Паланка, Пирот, Ниш, Грделица и Врања, остају да се вечно блистају у повесници, као звезде, које ће даљном потомству осветљавати ваше врлине и показивати свету све, што је кадар да изврши један мали народ, одушевљен патриотством, а вођен идејом слободе.

Нека вам је хвала пред Богом и људма. Моји дивни јунаци!

Благодарећи нашим племенитим жртвама, ми смо били сретни, да видимо ОСЛОБОЂЕН знатан број наше подјармљене браће, да их видимо слободне, и да се с њима, сад први пут после Косова, братски загрлимо.

Ако сам Ја 1. Декембра прошле године огласио, да се прекидају свезе, у којима Србија не могаше даље остати БЕЗ СВОГ ПОНИЖЕЊА; ако сам Ја тада вазалство Србије прекинуо, — ви сте, храбри борци српски, на бојном пољу потврдили, да је Србија кадра да уђе у ред независних држава, да је кадра своју независност да извојује, и да, у исти мах, да јемства, да ће је умети и бранити, ако затреба, и оружјем у руци.

Претходни уговор мира, закључен пред зидовима цариградским 19. Фебруара у Сан-Стефану, није ни Србију изгубио из вида. Веледушни цар, који је слободу источних хришћана узео под своју моћну заштиту, обвезао је Отоманску Порту, да се одрекне свога господарства над Србијом.

1. Јуна, за тим, састао се у Берлину конгрес великих сила, који је коначно уредио питања, покренута св. стефанским уговором. Он је понова испитао и српску ствар, коју је мој опуномоћени министар иностраних дела заступао са толико мудрости и патриотства, да ми је дужност, овом приликом, изјавити му јавно своју признателност.

Уговор, потписан 1. Јула у Берлину пуномоћницима великих сила, повратио је мир истоку. И ако овај уговор и није намирио све жеље српске, опет према приликама, у којима је ова велика међународна погодба утврђена, Србија има узрока да буде захвална на високој благонаклоности великих сила.

Европа је признала Србији независност везавши је за један услов, који сам Ја примио, да га савесно испуним.

Европа је признала, да највећи део оних становника Старе Србије, које смо ми ослободили, остане с нама у државној заједници тако, да је Србија сад увећана више него четвртином свога дојакошњега земљишта.

Блага, дакле, која сам Ја сретан да могу данас обзнанити Своме драгом Народу, то су: МИР, НЕЗАВИСНОСТ СРБИЈЕ и ОСЛОБОЂЕЊЕ једног знатног дела наше патничке браће.

Обезбеђени благодетима мира, примљени у ред независних држава, поткрепљени заједницом наших нових суграђана, заклоњени новим јаким границама, — ми смо добили нову чврсту основу за повољан развитак.

Ми смо ове резултате искупили скупим жртвама. Међу нама нема ни једнога, који за њих није поднео осетних удара било у губитку својих најдражих, било у своме здрављу; но и ако је сваки од нас појединце сиромашнији, но што је био пре рата, сви скупа смо и јачи и богатији. Сви скупа имамо узрока, да будемо и задовољни и поносни. Ко је од нас преживео кризе и опасности, кроз које смо прошли, тај има права, да живи у поносној свести, ДА НИЈЕ УЗАЛУД ЖИВЕО; они нак јунаци, којима је суђено било, да покривајући славом наше заставе, остану на пољу части и слободе, остаће да живе вечно у успомени захвалног потомства, да се славе у повесници источног препорођења.

Ми смо према њима већ извршили једну патриотску дужност издавши на последњој скупштини народној закон, који достојно обезбеђује опстанак удовица и сирочади њихових, као и опстанак наших рањених, који су за рад неспособни постали.

Срби! Од данас престаје ратно стање у Србији, а с њим престају и неке од оних особених мера, које је ратно стање изазвало, докле опет неке друге мере и даље остају, као потребне до потпуног прелаза у редовно стање.

Враћајући се пословима мира, имајмо на уму, да су догађаји створили Србији нов положај. Ушавши у ред независних држава, Србија је примила на себе много већу одговорност, како за своје спољне одношаје, тако и за свој унутрашњи рад. Независна Србија мора бити сложна, озбиљна, мора у свима својим предузетцима ићи измереним корацима, како да се, с једне стране, потпуно користи својим драгоценим тековинама, а с друге, да сад више но икад обезбеди себи симпатије европских држава, које су нас примиле у своју средину. С поља мудри, а унутра чврсти одношаји, — то су једини путови, на којима може процветати НЕЗАВИСНА СРБИЈА.

Нека је Господ Бог узме под своје свемоћно закриље!

У Београду, 10. Августа 1878.

МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV. с. р.

КЊАЗ СРПСКИ.

Прокламација кнеза Милана Обреновића
о независности,
Народна библиотека Србије

122 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност*, 255. С. Стојичић, Н. Ранђеловић, *Берлински конгрес и српско питање 1878–1998,* Ниш, 1998, 149-181.
123 *Србија 1878. године,* Док. бр. 367, Одлуке министарског савета, Београд 3/15 август, 613-614.

Милан завршава:

Ушавши у ред независних држава, Србија је на себе примила много већу одговорност, како за своје спољашње односе, тако и за свој унутрашњи рад. Независна Србија мора бити сложна, озбиљна, мора у свим својим предузетцима ићи умереним корацима како би се с једне стране потпуно користила својим тековинама а са друге, да сад више но икад обезбеди себи симпатије европских држава, које су је примиле у своју средину. С поља мудри, а унутра чврсти односи - то су једини путеви, на којима може процветати Независна Србија.[124]

Берлински конгрес 1878. године је био кључни датум у српској, балканској и европској историји. Кнежевина Србија, Црна Гора и Румунија, признате су као независне државе са увећаном територијом. Бугарска је добила аутономију, док су Македонија и Косово остављени у оквиру Османског царства.[125] Онемогућена да своју националноослободилачку акцију настави ка Босни и Херцеговини, српска влада је након Берлинског конгреса своју националну мисију преоријентисала ка Македонији и Старој Србији, и у склопу тога ка простору Косовског вилајета.[126]

Након ослободилачких ратова и одлука Берлинског конгреса, Кнежевина Србија је изашла са увећаном државном територијом. Нови део државне територије обухватао је површину од 10.972 квадратна километра, а број становника увећао се за 299.640 људи. Све ове области биле су познате под називом „нови крајеви“.[127]

кат. бр. 26

124 С. Стојчић, Н. Ранђеловић, *Берлински конгрес и српско питање 1878–1998,* 187-191; *Србија 1878. године,* Док. бр. 371, Прокламација кнеза Милана Обреновића IV српском народу, Београд 10/22 август, 621-625; Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност*, 255.

125 М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, *Историја Срба у новом веку* (1492–1992), Нови Сад, 2011, 293.

126 А. Растовић, „Британска дипломатија о стању у Косовском вилајету после Берлинског конгреса“, *Историјски часопис*, бр. LXI, Београд, 2012, 187-188.

127 М. Свирчевић, „Конституисање локалне управе у нишком, врањском, топличком и пиротиском округу 1876–1878 године“, у: *Страни правни живот: теорија, законодавство, пракса*, Београд, 2009, 231.

До ослобођења 1878. године, Ниш је био оријентално-балканска варош са доста тесних, кривудавих сокачића, и био је прљав град. Међутим, по српским кућама је било све узорно, чисто и по собама је мирисало суво цвеће. Свако српско двориште је било ограђено високим зидом и јаким капијама, и свако је имало башту пуну цвећа и винове лозе. Нишку тврђаву са градом је спајао широк дрвени мост. По заповести кнеза Милана, мост је обновљен и проширен на старим стубовима. Обе стране ћуприје биле су покривене, а испод крова били су разни дућани. Ту су били дућани са симитима, пењурлијама и бурецима, алвације, бозације, салебције, шећерције са баклавом и кадаиф-резанцима, ћевабције са шкембићима и цревцима и др.[128]

Изглед Ниша,
Народни музеј Ниш

Од јавних грађевина у Нишу је постојала нова црква, чија је изградња започета 1857, а освећена је фебруара 1878. године. Поред ње налазила се стара нишка црква, црква Светих архангела Михаила и Гаврила, а у граду су постојале и црква Св. Николе и Св. Пантелејмона. Одмах поред нове цркве налазила се школа, у којој је након ослобођења заседала Народна скупштина. Некадашњи управник нишки Мидхат-паша не само да је допустио изградњу ове грађевине, него је својим прилогом и помагао. Такође, у Мидхат-пашино време изграђена је болница код Ћеле куле са 80 постеља. У Нишу је било и неколико џамија.[129]

128 *Ослобођење Ниша од Турака 1877. године*, прир В. Петровић, „Ослобођење Ниша 1877. и живот у њему“, Ниш, 1997, 156-160.
129 В. Петровић, *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*, Ниш, 2001, 171-173.

Стари конак уз двор кнежев, Народни музеј Ниш

По ослобођењу Ниша, Врховна команда српске војске сместила се најпре у Мидхат-пашин конак у Тврђави, а потом у конак чувеног Хафис-паше, недалеко од Тврђаве, на левој обали реке Нишаве. У Хафис-пашином конаку Врховна команда је боравила до завршетка рата са Турцима, а потом је то имање купљено за потребе новог двора кнеза Милана Обреновића. Иначе, овај конак је припадао Хафис-паши, учеснику борбе на Иванковцу 1805. године, а затим његовом сину Махмуд-паши, побратиму кнеза Милоша Обреновића. По завршетку рата 1878. године, овај конак је купљен од Муста-бега, праунука Хафис-паше. Најупечатљивији део конака је било приземље, које носи десет двоструких храстових стубова. Над њим је спрат са два крила, у коме се налазе стамбене просторије. Конак је био толико пропао да се није могла пронаћи ниједна просторија за становање. Тек након завршетка реконструкције, конак је постао омиљена резиденција кнеза, а касније и краља Милана Обреновића. Кнежев двор и Ниш, кнегиња Наталија са престолонаследником Александром посетила је тек крајем 1878. године.[130]

У новоосвојеним областима, један од главних задатака био је организација цивилне управе. План за организовање институција локалне управе сачињен је заједно са ратним планом Кнежевине Србије уочи првог српско-турског рата, али је његова реализација започета тек после ослобођења ових крајева 1877-1878. године. Главну улогу у организовању цивилне управе имао је министар просвете и црквених послова, Алимпије Васиљевић. У спровођењу плана, министар Алимпић имао је помоћ најзначајнијих представника војне власти. На тај начин је крајем 1877. године почело да се ради на разграничавању надлежности између институција војне и цивилне управе.[131]

130 В. Петровић, *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*, 170, 218.
131 М. Свирчевић, *Конституисање локалне управе у нишком, врањском, топличком и пиротиском округу 1876-1878 године*, 231-233.

Процес организованог изједначавања нових крајева имао је два периода: 1. Период привремене организације, и 2. Период успостављања сталних органа власти. Први период имао је задатак да припреми услове за увођење сталне организације власти. Овај период трајао је годину дана, од децембра 1877. до 17. децембра 1878. године, и у оквиру овог периода треба разликовати три фазе: 1) од почетка рата до 3. јануара 1878. године – до доношења Привременог закона о уређењу ослобођених крајева; 2) од 3. јануара до 14. маја 1878. – до доношења Закона о привременом управном подељењу; 3) од 14. маја до 17. децембра 1878. године.[132]

Прва управа у Нишу, од стране војних власти поверена је трговцу Ристи Н. Бојацићу. Својим активностима помагао је на сређивању и успостављењу српске управе у Нишу после ослобођења.[133] На овој дужности остао је кратко, а заменио га је Аћим Прокић. Први документ који је у својству новог управника вароши Ниша Аћим Прокић потписао, датиран је на 19. јануар 1878. године. Овај документ се односи на три пожара која су избила због несмотрености српске војске, и послат је министру просвете и црквених дела, Алимпију Васиљевићу. Као ни његов претходник, ни Аћим Прокић се није дуго задржао на овој позицији. Пред свој полазак, Аћим Прокић се писмом обратио Тодору Станковићу. Писмо је датирано на 19. фебруар 1878. године. На основу садржине писма закључујемо да је послато пред сам полазак из Ниша. На његово место постављен је Коста Ст. Павловић.[134]

У ослобођеном Нишу од великог значаја за живот људи и отклањање последица ратних операција било је формирање Војне болнице и пододбора Друштва Црвеног крста. Начелник санитета српске врховне команде, пуковник доктор Владан Ђорђевић послао је 19. јануара 1878. године начелнику Врховог штаба реферат са захтевом да се у Нишу отвори војна болница за пријем болесника и рањеника. Овај захтев одобрио је министар војни те 22. јануара 1878. године почиње са радом Војна болница[135]. Смештена је на простору турске болнице код Ћеле-куле, а поред пуковника Владана Ђорђевића у њој је радило седам лекара, два лекарска помоћника, један апотекар, командир болнице и два писара.[136] У рашћишћавању болнице код Ћеле-куле важну улогу одиграо је пододбор Друштва Црвеног крста који је у Нишу основан 19. јануара 1878. године. Иницијативу за оснивање пододбора дао је пуковник Владан Ђорђевић, а акцијом оснивања руководио је Коста Ст. Павловић. Оснивачка скупштина пододбора Црвеног крста

132 С. Стојичић, *Нови крајеви Србије 1878–1883*, Лесковац, 1975, 40.
133 Споменица Ниша, *Белешке о заслужним људима*, 142-143.
134 С. Станковић, *Први управитељи вароши Ниша*, 169-170.
135 Пре ослобођења у Нишу су постојале три турске болнице: Велика турска војна болница у касарни крај лесковачког пута, мала градска болница – Ислахана и варошка болница код Ћеле куле.
136 Енциклопедија Ниша, Здравство, дечја заштита, социјална заштита, Градина, Ниш, 1996, 23.

у Нишу одржана је 19. јануара. За чланове прве управе изабрани су: Тодор Атанацковић, за председника; Димитрије Ђорђевић, за деловођу; Прока Прокопије, за благајника; Прота Младен за магационера и други. Прво седиште Црвеног крста у Нишу било је у кући Тодора Станковића Стамболије.[137]

Долазак штаба Врховне команде, постављање чиновника државне управе, куповина Хафис–пашиног конака и чести боравци кнеза Милана у Нишу, формирање Црвеног крста наговештавали су да ће Ниш постати друга престоница Кнежевине Србије. Још једна новина у Нишу после ослобођења, била је одржавање седница Народне скупштине, чиме Ниш почиње да игра важну улогу у политичком животу Кнежевине Србије. Заседања скупштине одржавана су у основној школи код Саборне цркве. Ова зграда са једноставном фасадом и орнаментима, осванула је 6. децембра 1878. године свечано декорисана. За председавајућег на првој седници изабран је најстарији посланик, прота Лозничког округа, Игњат Васић. Одмах се приступило формирању Одбора за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћја. Овај одбор поднео је списак од 150 посланика, са валидним пуномоћјима, који су, у присуству министра унутрашњих дела, положили заклетву. Потом се приступило избору председника и потпредседника Народне скупштине. За председника је изабран трговац из Крагујевца Тодор Туцаковић, а за потпредседника Воја Васић. Рад Народне скупштине свечано је отворио кнез Милан Обреновић. У току заседања скупштине, народни посланици водили су жучне расправе, а посебна пажња на овој седници поклоњена је новом закону о слободи штампе и закону о народним новцима. Свој рад скупштина је завршила 2. фебруара 1879. године и закључена је престоном беседом српског кнеза. Рад Народне скупштине у Нишу трајао је, са краћим прекидима, до смрти краља Милана Обреновића 1901. године.[138]

Стање у култури и просвети је било веома лоше, јер је у Нишу било свега 1915 писмених мушкараца и 73 писмене жене, који су завршили једину четворогодишњу школу у граду. Желећи да побољша општу слику града, српска влада је велику пажњу посветила развитку школства у Нишу и околини.[139] Ослобођењем 1878. године завршен је развој школства у турском периоду, који је био од изузетног значаја за очување националног идентитета. Одмах по ослобођењу учињени су велики напори да се отклони културна и просветна заосталост ослобођених крајева и успостави корак са осталим деловима Кнежевине Србије. Рад школа је

137 Ђ. Стаменковић, „Оснивање и рад нишке организације Црвеног крста 1878-1918. године, *Нишки зборник,* број XVI, Градина, Ниш, 1987, 163-167.
138 Т. Јовановић, „Прве седнице скупштине Кнежевине Србије у ослобођеном Нишу 1878. године“, Зборник Историјских музеја Србије, Београд, 1993, 29-41; Нишки лексикон, . Београд 2011, Службени гласник, Ниш град, стр. 312
139 Д. Мирчетић, *Нишка штампа*, Ниш, 1972, 7.

најпре обновљен у Нишу, Лесковцу и Власотинцу, а по завршетку Берлинског конгреса отпочео је рад школа и у селима у околини Ниша. У школској 1878/1879. години, у Нишу је радила школа код Саборне цркве са четири разреда, у којој су се такође одржавале и седнице Народне скупшине. Као учитељи у овој школи су радили: Димитрије Хаџи Пешић у првом разреду, Димитрије Цветановић у другом разреду, Атанасије Петровић у трећем разреду, и Никола Поповић у четвртом разреду, а у женској школи су радиле Анка Поповић и Љубица Тодоровић. Исте године обновљен је рад Мухамеданске–турске школе, где је као учитељ радио Хаџи Алип Мустафовић, и Јеврејске приватне школе, где су као учитељи радили Јаков Меровах у првом разреду, Менахари Леви у другом и Давид Ели у трећем разреду. Такође, са радом је започела и школа у Горњем Матејевцу, где је као учитељ радио Никола Радовановић. У годинама након тога, започеле су рад и школе: у Малчи са учитељем Аврамом Марковићем, у Габровцу са учитељем Савом Ђорђевићем, у Каменици са учитељем Петром Ивановићем и др.[140]

Паралелно са радом на обнављању основних школа, радило се и на отварању гимназије. Кнежевим указом од 10. октобра 1878. године, наложено је отварање гимназије у Нишу, а почетак рада гимназије планиран је за 14. октобар 1878. године. У првој школској години гимназија је имала само два одељења. Упис ученика почео је октобра, а завршио се крајем новембра исте године, када је гимназија започела свој рад.[141] У школској 1878/1879. години за заступника директора новоосноване гимназије у Нишу постављен је Димитрије Алексијевић, наставник за српски језик и географију. Остали наставници, са звањем предавача, били су Светозар Атанацковић, за минералогију, аритметику и немачки језик, и Милан Јефтић, за хришћанство и црквено певање. Већ следеће године на дужност су постављени Стеван Сремац, као предавач за географију, цртање и краснопис, и Сретен Пеливановић, за немачки језик, ботанику и аритметику. Повећањем броја професора створила се могућност за отварање и другог разреда гимназије. Одмах по отварању гимназије у Нишу, покренуто је питање школског простора. До тада се гимназија налазила у приватној кући која није пружала адекватне услове за спровођење наставе, а отежавајућа околност је била та што је гимназија имала мали број школских клупа, столова, дрва за огрев, и тиме је рад професора и ученика по ослобођењу Ниша био изузетно отежан.[142]

140 М. Миловановић, „Основно школство у време ослобођења“, *Нишки зборник*, број V, Ниш, 1978, 111-114; Исти, „Основно школство у Нишу после ослобођења од Турака“, *Нишки зборник*, број I, Ниш, 1971, 97-101.
141 Р. Петковић, *Прва нишка гимназија 1878–1968*, Ниш, 1972, 14-18.
142 В. Грујић, „Гимназијско образовање након ослобођења 1878. године“, *Нишки зборник*, број V, Ниш, 1978, 121-124.

Промене које су у Нишу и околини настале ослобођењем 1878. године, нису се на све делове одразиле подједнако. Неки процеси и промене у Нишу одвијали су се брже, а други спорије, тј. могли су се опазити тек након неколико година и деценија. Најкрупнија и највидљивија промена је била промена политичке власти, која је из руку једне прешла у руке друге државе. Друга, крупна, брзо спроведена и веома видљива промена одиграла се у сфери етничке структуре становништва. Огромна већина Турака се већ до августа 1878. године иселила из Ниша, а празнину насталу одласком Турака брзо су попуниле придошлице из Кнежевине Србије.[143]

Значајне промене наступиле су и на плану урбане организације града, у домену архитектуре и комуналне делатности. Као доказ ове брзе промене је израда Винтеровог[144] пројекта за регулацију вароши Ниша, 25. августа 1878. године, који се сматра првим регулационим планом Ниша. Винтеров план израђен је по налогу кнеза Милана, а за израду плана коришћена је подлога затеченог стања, коју је исцртао потпоручник Феликс Даљковић. Имплементација Винтеровог плана, којом Ниш добија обрисе европског града, започела је два месеца по његовој изради. Старе и дотрајале зграде се руше, поправљају се оштећене куће и калдрма, док су оријенталне кривудаве улице замењене правим улицама и примењен је ортогонални геометријски систем до оне мере до које је то било могуће. За разлику од ових видљивијих промена, промене у сфери традиционалних занимања и на плану културе нису биле одмах видљиве, већ неколико година касније.[145]

Ослобођење Ниша и околине доноси и промене у начину одевања. Током XIX века градско становништво примило је много оријенталног схватања, подржавало је турску моду и носило се „по турски" – *a la turque*.[146] Промене у начину одевања уочљивије су код мушке грађанске ношње него код женске. Стара ношња Нишлија готово да нестаје и то највише под утицајем чиновника и интелектуалаца који долазе у Ниш и доносе новине и у начину одевања. Оријентални начин одевања мушкараца задржава се само код старих нишких хаџија, чорбаџија и еснафлија, док остало градско становништво прихвата новине. Убрзо по ослобођењу, продире

143 Ј. Ћирић, „Ниш 1878–1915, Прилог урбаној историји", *Нишки зборник*, број V, Ниш, 1978, 73-76.

144 Франц Винтер, рођен је у Бечу 1829. године. У Кнежевину Србију долази 1866. године и најпре ради у Крагујевцу као окружни инжењер, а потом до 1880. године у министарству грађевина у Београду, на месту инжењера треће, друге и прве класе. Почетком изградње прве српске железнице 1881. године, распоређен је као инжењер прве класе у Железничко одељење. Осим железнице, друга област интересовања била му је грађевинско уређење Србије. У Београду је извршио премер парцела и израдио „Први парцеларни план Београда", а по ослобођењу Ниша, 1878. године, урадио је „Регулациони план вароши Ниша". Пензионисан је 1899. године и умро је у Србији. (Види у: Ј. Боровић-Димић, *Инжењер Франц Винтер и Србија као копча Европе и истока*, Врњачка бања, 2013)

145 Ј. Боровић-Димић, *Инжењер Франц Винтер и Србија као копча Европе и истока*, Врњачка бања, 2013, 70-73.

146 Н. Пешић Максимовић, „Матејевачка или Зврчинска и нишкобањска ношња", Зборник Народног музеја Ниш, број 9, Ниш, 2000, 72.

кат. бр. 10

западноевропска мода која се одражава у ношењу широких панталона, прслука, капута, као и модних детаља–машни, наочара, златних сатова са ланцем, шешира и др.[147]

За разлику од мушке грађанске ношње, код женске грађанске ношње промене су се спорије одвијале. Старије жене се и даље облаче „по турски", док су новине делимично видљиве код млађих Нишлијки, које прихватају српску грађанску ношњу, насталу мешањем оријенталних и европских елемената. Процес промене грађанске ношње код мушкараца и жена доносио је измене и у избору накита.[148] За разлику од ношње градског становништа, међу сеоским становништвом није било промена и такво стање се дуго одржало.[149]

Штампа, као један од значајнијих видова културне делатности сваког народа, такође почиње да се развија након ослобођења 1878. године. Прву штампарију у Нишу основао је Коста Чендеш тек 1883. године, те је недостатак штампарија по ослобођењу нарочито представљао проблем приликом заседања Народне скупштине, јер се постављало питање штампања стенографских бележака са седница. Због тога су скупштински материјали ношени у Београд и штампани у Државној српској штампарији.[150] Краће време је у Нишу радило и Одељење Краљевске државне штампарије из Београда, а на основу података са корица војне литературе, у Нишу је 1878. године кратко време радило и Одељење Врховне команде српске војске.[151]

147 Нишки лексикон, Службени гласник-Ниш град, Београд, 2011, 103- 104.
148 Исто, 309-310.
149 Н. Пешић Максимовић, „Матејевачка или Зврчинска и нишкобањска ношња", 73.
150 Д. Мирчетић, *Нишка штампа*, 7; Стенографске белешке Народне скупштине Србије 1878.
151 Исти, „Штампа у новоослобођеним крајевима 1877–1912", *Нишки зборник*, број V, Ниш, 1978, 135-136.

ЗАКЉУЧАК

У последњим годинама XVIII и почетком XIX века у балканским земљама започеле су припреме за револуционарну акцију против Османског царства. Ослобођење Ниша увек је био један од најважнијих циљева, најпре српских устаника на почетку XIX века, а потом и српских кнежева током XIX века. У годинама до ослобођења, српска влада је улагала много напора, пре свега у очување националне свести српског народа под турском управом. Велику помоћ српска влада је имала од националних радника и патриота, као и тајних револуционарних организација, а посебно од чланова Нишког тајног комитета. Осим у очувању националне свести српског народа, чланови Нишког тајног комитета имали су велику улогу и у организовању добровољачких одреда током српско-турских ратова и ослобођења Ниша.

Борбе за ослобођење Ниша започете су 15. децембра 1877. године и завршиле су се капитулацијом турске војске 11. јануара 1878. године. Улазак кнеза Милана Обреновића у Ниш, свечано је означавао успостављање српске цивилне и војне власти у вароши. У борбама за ослобођење Ниша и околине погинуо је велики број српских официра, војника и добровољаца. Међутим, завршетком војних сукоба са Турцима није се завршила борба за очување Ниша. Са бојног поља борба прелази на поље дипломатије. Мудрим и храбрим потезима кнеза Милана Обреновића и министра иностраних дела Јована Ристића, Кнежевина Србија успела је да очува ратне тековине, а тиме и Ниш у саставу Кнежевине Србије, а на Берлинском конгресу и оствари још један вишевековни сан свих Срба-независност Кнежевине Србије.

Ослобођењем 1878. године, Ниш улази у нову фазу развоја. Постаје важан центар у политичком, друштвеном, образовном и културном животу Кнежевине Србије. У њему се налази двор кнеза Милана Обреновића, одржавају се седнице Народне скупштине, отварају се образовне и културне институције, српска грађанска ношња је све видљивија, а применом Винтеровог плана Ниш добија потпуно нов изглед и поприма обрисе европског града.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављена грађа

Архив Србије (АС)
- Министарство иностраних дела, Политичко одељење, Збирка микрофилмова.

Историјски архив Ниш
- Збирка Varia.

Народни музеј Ниш
- Историјско одељење, материјал Николе Аранђеловића.
- Историјско одељење, списи Настаса Настасијевића.

Објављена грађа
- Војводић Михаило, Живојиновић Драгољуб, Митровић Андреј, Самарџић Р., *Србија 1878. године*, Београд, 1978.
- Микавица Дејан, Гавриловић Владан, Васин Горан, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад, 2007.
- Станковић Тодор, *Успомене*, прир. Лилић Бориславa, Пирот, 1996.

Штампа
- *Народне новине* – за: 11/12 јануар 1997. Младеновић Ј., Јовановић Т., „Слобода након пет векова".
- *Српске новине* – за: 1877, 1878. годину.

Литература

- Алексић Пејковић Љиљана, „Значај нишког питања за велике силе на Берлинском конгресу", *Нишки зборник*, бр XIII, Градина, Ниш, 1983 (43-48).
- Анастасијевић Стојан, *Борбе за ослобођење Ниша 1809 – 1944*, „Просвета", Ниш, 1952.
- Андрејевић Борислав, „Извори из XIX века о Нишу у доба Турака и у првим годинама после ослобођења–Извештај потпуковника Светозара Хаџића о бици на Горици код Ниша 28. децембра 1877. године" *Нишки зборник*, број V, Градина, Ниш, 1978.
- Андрејевић Борислав, „Извори из XIX века о Нишу у доба Турака и у првим годинама после ослобођења"–Упутство оперативне команде из Алексинца за операције око ослобођења Ниша после 19. децембра 1877. године, *Нишки зборник*, бр V, Градина, Ниш, 1978.
- Андрејевић Борислав, *Револуционарна активност Николе–Колета Рашића*, „Градина", бр IX-X, „Просвета", Ниш, 1973 (173-183).
- Боровић – Димић Јелена, *Инжењер Франц Винтер и Србија као копча Европе и истока*, Завичајни музеј, Замак културе и Културни центар, Врњачка Бања, 2013.
- Влаисављевић Марина, *Ћеле Кула*, Народни музеј Ниш, Ниш, 2015.
- Војна енциклопедија, *Српско–турски ратови 1876/1877; Српско–турски рат 1877/1878*, II издање, књ. IX, Редакција Војне енциклопедије, Београд, 1975.
- Вулићевић Небојша, „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: Оснивање, организација и циљеви (1868–1876)", *Српске студије*, год. IV – број IV, Центар за српске студије, Филозофски факултет–Универзитет у Београду, Београд, 2013 (209-230).
- Грујић Владимир, „Гимназијско образовање након ослобођења 1878. године", *Нишки зборник*, број V, Градина, Ниш, 1978 (121-134).
- Димитријевић Момчило, „Стогодишњица ослобођења Ниша од Турака", *Нишки зборник*, бр. V, Градина, Ниш, 1978, (3-10).
- Динић Љубодраг, Тргованчевић–Митровић Љубинка, *Модерна српска држава 1804–2004*, Београд, 2004.
- Ђорђевић Владан, *Српско – турски рат; Успомене и белешке из 1876, 1877. и 1878. године*, Штампарија Игњата Даничића, Београд, 1907.
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, III издање, Evro–Giunti, Београд, 2011.
- Екмечић Милорад, „Место Берлинског конгреса 1878. године у српској историји", Научни скуп *Европа и Источно питање (1878 – 1923): Политичке и цивилизацијске промене*, Историјски институт САНУ, Београд, 2001.

- *Енциклопедија Ниша*, Здравство, дечја заштита, социјална заштита, Градина, Ниш, 1996.
- Живановић Живан, *Србија у Ратовима,* СКЗ, Београд, 1958.
- Илић Никола, *Ослобођење Јужне србије 1877–1878*, Слобода, Београд, 1977.
- *Историја српског народа*, група аутора, V–1, СКЗ, Београд, 1981.
- Јовановић Милорад, „Православна браћа“, *Пешчаник*, Историјски архив Ниш, Ниш, 2012 (99-102).
- Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића (1868–1878*), I књига, Г. Кон, Београд, 1934.
- Јовановић Таса, „Прве седнице скупштине Кнежевине Србије у ослобођеном Нишу 1878. године“, *Зборник Историјских музеја Србије*, Београд, 1993 (27-44).
- Ковачевић Душко, *Србија и Русија 1878–1889; Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана;* Историјски институт, Београд, 2003.
- *Нишки лексикон*, Службени гласник-град Ниш, Београд, 2011.
- Љушић Радош, *Историја српске државности: Србија и Црна Гора*, књига II, САНУ огранак, Нови Сад, 2001.
- Макарић Мара, *Портрет-Трајна инспирација уметника*, Народни музеј Ниш, ниш, 2009.
- Манојловић Петар, *Ослобођење Ниша–Из успомена једног српског официра*, Штампарија Гавр. Давидивића и комп. Београд, 1903.
- Марсенић Милош, „Ослобођење Ниша од Отоманске власти; 135 година од ослобођења Ниша 1877–1878.“, *Пешчаник*, бр. X, Историјски архив Ниш, Ниш, 2012. (78-98).
- Mackenzie David, „General Ignati'ev, the Berlin treaty and the south Slavs“, у: *Европа и Источно питање (1878–1923),* прир. С. Терзић, Историјски институт, Београд, 2001.
- Миловановић Мирослав, „Основно школство у Нишу после ослобођења од Турака“, *Нишки зборник*, број I, Градина, Ниш, 1971 (97-102).
- Миловановић Мирослав, „Основно школство у време ослобођења“, *Нишки зборник*, број V, Градина, Ниш, 1978 (105-120)
- Мирчетић Драгољуб, *Војна историја Ниша*, II књига, Просвета, Ниш, 1994.
- Мирчетић Драгољуб, *Нишка штампа*, Ниш, Градина, 1972.
- Мирчетић Драгољуб, „Штампа у новоослобођеним крајевима 1877–1912.“, *Нишки зборник*, број V, Градина, Ниш, 1978 (135-148).
- Недељковић Славиша, „Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године“, *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку*, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Ниш, 2012 (7-24).
- Опачић Петар, Скоко Сава, *Српско–турски ратови 1876–1878,* Београд, 1981.
- *Ослобођење Ниша од Турака 1877. године*, прир. Петровић Видосав „Драматични преговори о предаји Ниша“, Народне новине, Ниш, 1997.
- Петковић Радивоје, *Прва нишка гимназија 1878–1968*, Гимназија Стеван Сремац, Ниш, 1972.
- Петровић Видосав, *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*, Ниш, 2001.
- Пешић Максимовић Надежда, „Матејевачка или Зврчинска и нишкобањска ношња“, *Зборник Народног музеја Ниш*, број IX, Ниш, 2000 (61-110).
- Пешић Мирослав, „Ратне операције устаничке војске на јужном делу ратишта од 1806. до 1809. године“, *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку*, Филозофски факултет–Унивезитет у Нишу, Ниш, 2012 (173-187).
- Попов Чедомир, *Источно питање и српска револуција 1804–1918*, СКЗ, Београд, 2008.
- Попов Чедомир, „Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804–1878“, *Два века модерне српске дипломатије*, Београд, 2013. (27-60).
- Ранђеловић Милан, „Погубљење хетериста у Нишу 1821. године“, *Пешчаник*, бр. XV, Историјски архив Ниш, Ниш, 2017 (119-128).
- Растовић Александар, „Британска дипломатија о стању у Косовском вилајету после Берлинског конгреса“, *Историјски часопис*, бр. LXI, Београд, 2012. (187-204).
- Ристић Јован, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, II књига, Слово љубве, Београд, 1898.
- Самарџић Момир, *Од Сан Стефана до Сливнице*, Филозофски факултет–Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2003.
- Свирчевић Мирослав, „Конституисање локалне управе у нишком, врањском, топличком и пиротиском округу 1876 – 1878 године“, *Страни правни живот: теорија, законодавство, пракса,* Институт за упоредно право, Београд, 2009 (231-251)
- Симоновић Драгољуб, *Заплање–природа, историја, етнографија, друштвено-економски развој, породица, народне песме*, Градина, Ниш, 1982.
- Споменица Ниша, *Ниш за време од 1815. до 1877. године* – Месни устанци, Ниш, 1937.
- Стаменковић Ђорђе, „Оснивање и рад нишке организације Црвеног крста 1878–1918. године“, *Нишки зборник*, број XVI, Градина, Ниш (165-183).
- Станковић Славољуб, „Први управитељи вароши Ниша“, Државност, демократизација и култура мира; *Наука и савремени*

универзитет (Нисун IV), II том, Филозофски факултет–Универзитет у Нишу, Ниш, 2015. (163-179)
- Стојанчевић Владимир, „Народни покрет за ослобођење и локални устаници у Нишком санџаку за време српско – турског рата 1877–1878. године“, *Југоисточна Србија и XIX веку (1804–1878),* „Просвета“, Ниш, 1996.
- Стојанчевић Владимир, „Велика Источна криза, други српско–турски рат и ослобођење јужне Србије 1877–1878 године“, *Југоисточна Србија и XIX веку (1804–1878),* „Просвета“, Ниш, 1996.
- Стојанчевић Владимир, „Народноослободилачки покрет у нишком крају 1833. и 1834/35. године“, *Историјски часопис*, број V, Београд, 1955.
- Стојанчевић Владимир, „Прошлост пиротског краја у периоду ослобођења 1874–1878. године“, *Историјски часопис*, број XXVII, Београд, 1980.
- Стојанчевић Владимир, *Срби и Бугари 1804–1878;* „Мисија генерала Милојка Лешјанина у Сан Стефану и пред закључење руско–турског уговора 1878. године“, Прометеј, Нови Сад, 1995.
- Стојичић Слободанка, *Нови крајеви Србије 1878–1883*, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1975.
- Стојичић Слободанка, Ранђеловић Небојша, *Берлински конгрес и српско питање 1878–1998,* СКЦ, Ниш, 1998.
- Taylor, Alan John Percivale, *Borba za prevlast u Evropi*, Sarajevo, 1968.
- Ћирић Јован, „Ниш 1878–1915, Прилог урбаној историји“, *Нишки зборник*, број V, Градина, Ниш, 1978. (73-90).

Скраћенице
- АС – Архив Србије
- ВМ – Војни музеј
- ЗмА – Завичајни музеј Алексинац
- ИаБ – Историјски архив Београда
- ИаН – Историјски архив Ниш
- ИмС – Историјски музеј Србије
- НбС – Народна библиотека Србије
- НмК – Народни музеј Краљево
- НмЛ – Народни музеј Лесковац
- НмН – Народни музеј Ниш

кат. бр. 22

Каталог

кат. бр. 37

1. Фотографија Николе Колета Рашића, Атеље дворског фотографа Петра Аранђеловића, око 1885 године; 19,3 x 12,9 цм (21 x 13,3), НмН, Историјско одељење, Инв бр 55.

2. Указ о додели Ордена Таковског крста V степена Колету Рашићу 25. мај 1878 године, 20,5 x 33,5 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв бр 32.

3. Указ о додели Ордена Таковског крста IV реда Колету Рашићу, 9. мај 1886; 43 x 29,5 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв бр 211.

4. Указ о додели Ордена Таковског крста III реда Колету Рашићу, 21. децембар 1888; 43 x 29,5 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв бр 210.

5. Указ о додели ордена Белог орла Колету Рашићу, 21. март 1893; 45,5 x 31 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења.

6. Таковски крст IV реда са кутијом; месинг, 13 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв бр 4.

7. Списак добровољаца Колета Рашића; папир, 89 страница, мастилом, ћирилицом, 34x21, НмН, Историјско одељење, Инв бр 31.

8. Никола Коле Рашић, 1888, креда на папиру, 42 x 53 цм,Стеван Никшић Лала, НмН, Одељење историје уметности, Инв.бр 111.

9. Фотографија Заклетва против турског царевања, 24. фебруар 1874 године, Ниш, 22,8 x 18,3 цм (31,2 x 22,8), каширана, НмН, Историјско одељење, Инв бр 37.

10. Албум краља Милана Обреновића, 1878 године, 60 фотографија из Ниша, Прокупља и Куршумлије, на корицама утиснута круна са иницијалима кнеза Милана Обреновића, 49x32,5 цм, 15 x 20 цм, НмН, Историјско одељење, Инв бр 104.

11. Фотографија Краљ Милан Обреновић у цивилном оделу, 1889, на картону, 10 x 14 цм, НмН, Историјско одељење, Инв бр 131.

12. Фотографија Краљица Наталија, студио Лецтер Београд, 16 x 11 цм, НмН, Историјско одељење, Инв бр 132.

13. Манжетна, месинг, на предњем делу лик кнеза Милана Обреновића у генералској униформи са шапком и орденьем, пречник 2 цм, НмН, Историјско одељење, Инв.бр 141.

14. Кутија за дуван, дрво, Ниш XIX век, на предњој страни иницијали МО, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр 78.

кат. бр. 13

кат. бр. 14

15. Писмо кнеза Милана Обреновића Јовану Мариновићу, папир, коверта и папир са грбом, мастилом, ћирилица, 15 x 10 цм, НмН, Историјско одељење, Инв.бр 42.

16. Разгледница из Ниша, крај XIX века, картон, на предњој страни написано: *краљ Милан-ослободилац Ниша,* 9 x 14 цм**,** НмН, Историјско одељење, Инв бр 16.

17. Литографија краља Милана Обреновића са одликовањима, папир, 29 x 37 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медеље и ордена, Инв бр 205.

18. Војничка кутлача, бакар и гвожђе, споља урезан монограм Милана Обреновића са краљевском круном, кашика: пречник отвора 7 цм, висина 6 цм, дебљина 1 мм; дршка: дужина 31,5 цм, НмН, Историјско одељење, Инв.бр 124.

19. Капа артиљеријског поручника, НмН, Историјско одељење, Инв.бр 15.

20. Војнички појас, метал, платно, копча 5,5 x 5,5 цм појас 108,3 x 5 цм, НмН, Историјско одељење.

21. Кутија за наочаре Ђуре Хорватовића, кожа и месинг, 15,5 x 7,3 x 1,3 цм, НмН, Историјско одељење, Инв.бр 142.

кат. бр. 21

22. Кубура, XIX век, НмН, збирка оружја, Инв бр 139.

23. Кубура, дрво, метал, сребро, цизелирање, гравирање, 48 цм, XVIII и XIX век, НмН, збирка оружја, Инв бр 938.

24. Кубура, дрво, метал, седеф, 42,5 цм, XIX век, НмН, збирка оружја, Инв бр 65.

25. Јатаган, метал, кост, тауширање, 79 цм, XIX век, Балкан, НмН, Инв бр 167.

26. Јатаган, XIX век, ЗмА, збирка оружја, Инв бр 1262 И-6.

27. Пушка, XIX век, ЗмА, збирка оружја, Инв бр 1265 И-9.

28. Фишеклија, XIX век, ЗмА, збирка оружја, Инв бр 1264 И-8.

29. Таковски крст, месинг, 13 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр. 5.

30. Таковски крст, месинг, 13 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр. 7.

31. Споменица на српско турске ратове 1876-1878, месинг, 9 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр 9.

32. Медаља за храброст 1876, сребро, 7 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр 10.

33. Таковски крст без розете, месинг, 13 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр 16.

34. Звезда таковског крста, сребро, 21 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр 30.

35. Орден црвеног крста, 15 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр 74.

36. Споменица рата за ослобођење и независност 1875-1878 (Црна гора), 10,5 цм, НмН, Историјско одељење, Збирка медаља и ордења, Инв. бр 83.

37. Бројаница, дрвена, 34 цм, НмН, Историјско одељење, Инв. бр 138.

кат. бр. 36

38. Куран, кожа, папир; 11x8 цм, објавио Исмаил Гасприњски, Бахчесерај, 1898, НмН, Инв бр 133.

39. Свето писмо Старог и Новог завјета, превод Стари Завјет-Ђ. Даничић, Нови Завјет-В. Стефановић Караџић, Биоград, 1896, кожа, папир, 24 x 15 цм, Библиотека НмН, Инв бр 4689.

40. Крст, месинг, ливење, занатски рад; 3,1x2,2 цм, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр 1635.

41. Сведочанство Николе Поповића из Ниша, 1867, Алексинац, папир, 37 x 22 цм, НмН, Историјско одељење, Инв. бр 23.

42. Уверење Николи Поповићу о вршењу комесарске дужности у Војној болници, 19. мај 1878, Ниш, папир, 24 x 21 цм, НмН Историјско одељење, Инв бр 41.

43. Похвални лист Кристине Миленковић, Алексинац, 9. јул 1878, 38 x 29 цм, НмН, Историјско одељење, Инв. бр 122.

кат. бр. 33

кат. бр. 30

кат. бр. 34

кат. бр. 32

44. Портрет жене у грађанској ношњи, око 1851. године, уље на платну, 86 x 68,5 цм, Јован Поповић, НмН, Одељење историје уметности, Инв бр 151.

45. Портрет пуковника Јована Влаховића, 1875, уље на платну, 70 x 54 цм, Стева Тодоровић, НмН, Одељење историје уметности, Инв. бр 144.

46. Биста Тодора Станковића, Славко Милетић**,** гипс, висина 67 цм**,** НмН, Збирка историје уметности, Инв бр 709.

47. Женска кошуља, око 1897. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв.бр Е-1777.

48. Јелек женски–минтан, око 1900. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв.бр Е-1155.

49. Димије, око 1900. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв.бр Е-2435.

50. **Појас еждер**, око 1900. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е-1142.

51. Чарапе, око 1900. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е-2239.

52. Папуче, око 1890. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е-2245.

53. Блуза женска, око 1900. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е-1654.

54. Сукња, око 1900. године, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е-1342.

55. Кошуља-мушка, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е 1847.

56. Прслук-мушки, Народни музеј Ниш, Етнолошко одељење, Инв бр Е 1216.

кат. бр. 36

кат. бр. 35

57. Панталоне, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е 1772.

58. Чарапе, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е 1516.

59. Тканица, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е 1698.

60. Шубара, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е 1162.

61. Опанци, НмН, Етнолошко одељење, Инв бр Е 155.

62. Тапија о продаји имања Ставри Јовановићу, Ниш, мај 1878, папир, 33 x 21 цм, НмН, Историјско одељење, Инв. бр 101.

63. Тапија о преносу имања на Колета Цветковића, Ниш, 19. јул 1878, папир, 29 x 18 цм, НмН, Историјско одељење, Инв бр 39.

64. Уверење Салије Ајдуковића о продаји имања Тодору Рашићу, Ниш, 25. јул 1878, папир, 33 x 21 цм, НмН, Историјско одељење, Инв бр

65. Нотни запис „Марш Милоша С Милојевића команданта добровољачко усташког моравско добричког 1876“ – за гласовир сложио Вићентие Петрик у Београду 1881, дупли табак 40 x 26 цм са фотографијом на насловној страни: ког причека турска војска

66. Нотни запис „Марш Милоша С Милојевића команданта дежевско-ибарског усташког кора 1877/78 год“ – за гласовир сложио Вићентие Петрик у Београду 1881, дупли табак 40 x 26 цм са фотографијом на насловној страни: старешине Дежевско-ибарског усташког кора 1877/8

67. Макета куће Христодулових, гипс, НмН, Етнолошко одељење.

68. Макета старе школе, гипс, НмН, Етнолошко одељење.

69. Винтеров план, 1878. година, платно, 86 x 62,5 цм, НмН, Историјско одељење.

70. Избор Виктора за егзарха, 1872. година, папир, 34 x 42 цм, НмН, Историјско одељење, Инв бр 146.

71. Уговор о зидању Саборне цркве, 1857. година, папир, НмН, Историјско одељење, Инв бр 26.

кат. бр. 6

Извор: локална база података COBISS.SR/NBS

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

069.51:355.48(497.11)”1878”(083.824)
355.48(497.11)”1878”(083.824)

МИТИЋ, Иван, 1985-
Ослобођење Ниша : 1878. године / аутори изложбе и каталога Иван Митић,
Бојана Нешић ; [фотографија Жељко Цајић]. - Ниш : Народни музеј, 2018 (Ниш
: Свен). - 64 стр., [4] стр. с таблама : илустр. ; 21 cm

Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 54-56.

ISBN 978-86-83019-53-3
1. Нешић, Бојана, 1973- [аутор]
а) Народни музеј (Ниш) - Фондови - Изложбени каталози b) Ниш -
Ослобођење - 1878 - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 258539788